

ARAP KABİLELERİ, EMEVÎ SALTANATI VE ABBÂSÎ İHTİLALİ*

Roberto Marín-Guzmán**

Çev.: Ali AKSU–Sena KAPLAN**

Özet

Bu makale, İslam'ın yayılışında Arap kabilelerinin rolünü ele aldığı gibi Emevî saltanatı boyunca iktidar ve yönetimin oluşumundaki rolünü de analiz etmektedir. Verilen rivayetlere göre, birbirleriyle rekabet içerisinde olan Mudar ve Kâhtân kabileleri İslam'ın farklı yönlerde yayılışına öncülük etmişlerdir: Mudar doğuya doğru İslam'ın yayılışında öncü olurken, Kâhtân batıya doğru yayılmasında etkili olmuştur. Emevîler kabile çekişmelerini kötüye kullanarak (suistimal ederek) gücü ellerinde tutmuşlardır. Aynı uygulama, gücü, iktidarı Emevîler'den çekip alan ve yeni bir saltanat başlatan Abbâsîler tarafından da başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap kabileleri, Emevi saltanatı, Abbasi ihtilali

Arab Tribes, the Umayyad Dynasty, and the 'Abbasid Revolution

Abstract

This essay analyses the role played by the Arab tribes in the expansion of Islam, the consolidation of Dar al-Islam (House of

* Orijinal adı: "Arab Tribes, the Umayyad Dynasty, and the 'Abbasid Revolution" *The American Journal of Islamic Social Sciences*, volume:21, Fall 2004, no.4, 58-96.

** Roberto Marín-Guzmán Orta Doğu tarihinde iki yüksek lisans (El Colegio de México, 1983 ve The University of Texas at Austin, 1989) ve aynı alanda bir doktora (The University of Texas at Austin, 1994) yapmıştır. Ayrıca Câmîatü'l-Urdüniyye'de (Amman, Ürdün) Arapça ve Arap kültürü okumuştur. Halen University of Costa Rica'da Orta Doğu tarihi ve Arapça dili profesörüdür. Çok sayıda akademik makale ve Orta Doğu ve İslam tarihiyle alakalı olarak on kitap yazmıştır.

*** Prof. Dr., Arş Gör., Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanları

Islam), as well as in power and administration during the Umayyad dynasty. Given the traditional rivalries between the Mudar and the Qahtan tribes, each confederation of tribes led the expansion of Islam in a different direction: the Mudar toward the east, and the Qahtan toward the west. The Umayyads controlled power by exploiting tribal disputes. The same practice, skillfully used by the 'Abbasids, expelled the Umayyads from power and ushered in a new dynasty.

Key Words: Arab Tribes, the Umayyad Dynasty, the 'Abbasid Revolution

Giriş

"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık ki birbirinizle tanışasınız diye" (Hucûrat, 49:13).

Bu pasaj, Peygamber dönemi ve sonrasında İslam'ın yayılışı ile İslam coğrafyasının güçlendiği dönem boyunca Arap toplumunu oluşturan kadın-erkek ve özellikle halk (sab)-kabile (qabail) şeklindeki temel bölünmeleri göstermektedir. Yüzyıllar boyunca, pek çok yazar bu sosyal bölünmeleri dile getirdi. Örneğin, Arap toplumunu tanımlamasında İbn Haldûn (1332-1406) Arap kabile asabiyetini (dayanışmasını) toplumda insanları birbirlerine yakınlaştıran, tutan ve düşmanlarına karşı koyan bir yol olarak görmüş ve önemini açıklamıştır.¹ İbn Haldûn'un bu makalenin ele alındığı zamandan çok yüzyıllar önce yaşadığı gerçeğini bir tarafa bırakacak olursak, onun görüşleri halen geçerlidir. İbn Haldûn asabiyenin İslam'dan önce de mevcut olduğunu ve bunun kabile üyeleri arasındaki ilişkilerde olduğu gibi kabileler arası ilişkileri de düzenlediğini ortaya koymuştur. el-Makrizî (öl. 1442) Arap toplumunun altı sosyal katmana bölündüğünü yazmıştır. Bu katmanlar (tabakât): şa'ab (halk), kabileler (qabâ'il), soy (amâ'ir), sop (butûn), sülâle (lineage) ve aile gruplarıdır (fesâil)². Bu önemli analiz, Arap kabileleri ve onların sülâle, soy, sop, aileler gibi içsel bölünmeleri, hatta onların rekabetleri üzerinde çalışmalar yapacak kimselere daha fazla bilgi sunmaktadır.

¹ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, thk., Vafi ali b. Abdülvahid (Kahire:1965); Roberto Marin Guzman, "'Ibn Khaldun y el Método Científico de la Historia,'" *Revista Estudios* 6 (1985): 87-109.'

² el-Makrizî, *Kitâbü'n-Niza ve't-Tehâsum fi ma beyne Beni Ümeyye ve beni Hâşim*, thk., Von Geerhardus Vos (Leiden: 1888). İngilizce'ye çeviri: *Book on Contention and Strife between Banu Umayya and Banu Hashim*, trans. Clifford E. Bosworth (Manchester: 1980), 103.

Genellikle, bu kabilelerin organizasyonu ve onların asabiyesi, İslam'ın yayılmasında önemli unsurlar idi. Çünkü İslam İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Arap kabileleri, Halife Ömer'in (634-44) hilafeti süresince yeni toprakların ele geçirilmesinde (fethedilmesinde) önemli bir rol oynamıştır. Kabileler aynı zamanda Osman'a (644-56) karşı gerçekleştirilen birinci fitne olayında, Şia'nın ortaya çıkmasında ve Muâviye'nin Ali'ye (656-61) karşı muhalefesinde de aktif rol oynamışlardır.

Emevîler ilk Müslüman hanedanlığını (661-750) teşekkül ettirdiler ve kabile çekişmelerini kötüye kullanarak iktidarı kontrolleri altına aldılar. Abbâsîler aynı uygulamayı tam bir başarı ile gerçekleştirdiler ve Emevîler'in yerini aldılar. Geleneksel rakip kabileler bu süre zarfında önemli bir rol üstlendi. Bu makale gücü ele geçirme hususunda Arap kabilelerin oynadığı rolü tahlil etmektedir. Emevî saltanatı boyunca bu imparatorluğun yönetiminde oynadığı rolü ve kezâ Emevîler'in yıkılışı ve Abbâsî ihtilalinin ortaya çıkmasındaki etkilerini de ele almakta ve analiz etmektedir.

1. Arap Kabileleri: Rakabetler ve Bölünmeler

Genel anlam itibariyle kabileleri iki ana gruba veya konfederasyona ayırabiliriz (hılf, tehaluf): pek çok sayıda farklı kabile boylarını içine alan Kuzeyli kabileler (Mudar, Ma'add, Kays, Kays-ı Aylân ve Suriyeliler) ve aynı şekilde pek çok alt kabile boylarına sahip olan Güneyli kabileler (Kâhtân, Kâhlân, Kelb, Himyer ve Yemenîler). Bu iki kabilesel konfederasyonun birbirleriyle olan sürekli rekabetleri Araplar'ın çok öncesine kadar uzanmaktadır. Onların rekabetleri çoğunlukla ekonomik ve siyasi idi. Ne zaman ki onlar aynı toprakları, aynı yeri, suyu ve kervan güzergahlarını paylaşmak zorunda kalmışlarsa problemler de ortaya çıkmıştır. Kuzeyliler çoğunlukla göçebe (bedevî) iken, Güneyliler bunun aksine kendilerini daha çok tarıma adanmışlardı. İslam'ın ortaya çıkmasından önce Güneyli kabilelerin Kuzeyliler'in topraklarına yerleşmesi – örneğin Fırat Nehri üzerinde Hîre'deki Lahmîler³ ve Kuzey

³ Hire kralları hakkında detaylı bilgi için bkz., İbn Kuteybe, *el-Meârif*, thk., Servet Ukaş (Kahire:1969), 645-50. Ayrıca bkz., : Philip Hitti, *History of the Arabs* (New York: 1951), 81-83; Ibn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-ferîd*, (Kahire:1948-53), 2:85; ; Montgomery Watt, *Mahoma, Profeta y Hombre de Estado* (Buenos Aires: 1973), 20; Nâci Hasan, *el-Kabâile'l-Arabiyye fi'l-Meşrik hilale'l-Asri'l-Ümevî*, (Beyrut:1980), 36-37; el-Hemdânî, *Kitâbü's-Sifâh Cezîrate'l-Arab*, David Heinrich Müller (Leiden: 1968), 129-31 ve 205-6; el-Belâzürî, *Futuhu'l-Buldan*, thk.

Arapları'nın da güneyde iskan etmeleri – mücadeleyi alevlendirmiştir. Aynı zamanda diğer konfederasyon üyelerinin oraları kendi toprakları olarak kabul edip işgal etmeleri ve göçmenleri oraya taşımaları da bu tartışmaları alevlendirmiştir.

Kabile çekişmeleri konfederasyonlar ve aynı zamanda bir konfederasyonun kabileleri olarak kabul edilenler arasında olmuştur; bu konfederasyon kabileleri de Arap destanlarında, edebiyat ve tarihinde tasvir edilmiştir. Pek çok durumda Kuzeyli kabilelerden ikisi arasındaki rekabet öylesine derin ve şiddetli idi ki, bu iki kabileden biri, Kuzeyli diğer kabileyi yenmek için kendi düşmanları olan Kâhtân'dan yardım isteyebiliyor ve onlarla birlik olabiliyordu. Buna örnek, Mudar kabile federasyonunun bir üyesi olan Rebî'a'nın durumu idi. Bu kabile, Kâhtâni grupta olan Ezd ile ittifak etmiştir. Bunun sebebi de bir başka Kuzeyli kabile olan Temîm'e karşı kendi çıkarlarını savunmaktı.⁴ İslam, çoğun-

M. J. de Goeje (Leiden: 1866; 2d ed. Leiden: 1968), 59 and 136; ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, (Kahire:1960), 54-55; el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk., G. Barbier de Meynard and Pavet de Courteille (Paris: 1917), 4:353; el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, thk., Th. Houtsma (Leiden: 1883; yeni baskı, Beirut: 1960), 1:229, 264; et-Taberî, *Tarihu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk*, M. J. de Goeje, (Leiden:1879-1901), muhtelif yerler, özellikle 1:1102, 1:1555-56, ve 1:1604-5; Roberto Marín-Guzmán, *Introducción a los Estudios Islámicos* (San José, Costa Rica: 1983), muhtelif yerler. Roberto Marín-Guzmán, "Las causas de la expansión islámica y los fundamentos del Imperio Musulmán," *Revista Estudios* 5, (1984): 39-67; Roberto Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia* (San José, Costa Rica: 1986), 136. Ayrıca bkz., Roberto Marín-Guzmán, "Algunas notas sobre el origen, desarrollo y expansión del Islam," *Tiempo Actual* 8, no. 32 (1984): 71-79; Carl Brockelmann, *History of the Islamic Peoples*, çeviren, Joel Carmichael and Moshe Perlman (New York: 1960), 8-10; H. Lammens, "Lakhm," *Encyclopaedia of Islam* (1) (Leyden: 1928), 3:11-12; H. Lammens, "Djudham," *Encyclopaedia of Islam* (1) (Leyden: 1913), 1:1058-59; Irfan Shahid, "Lakhmids," *Encyclopaedia of Islam* (2) (Leiden: 1986), 5:632-34; G. Rothstein, *Die Dynastie der Lakhmiden in al-Hira* (Berlin: 1899), muhtelif yerler; Roberto Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution: A Case Study of Medieval Islamic Social History* (Cambridge, MA: 1990), muhtelif yerler.

⁴ A. Fischer, "Kays `Aylan," *Encyclopaedia of Islam* (1) (Leyden: 1927), 2:652-57; A. Fischer, "Kahtan," *Encyclopaedia of Islam* (1) (Leyden: 1927), 2:628-30; Julius Wellhausen, *The Arab Kingdom and its Fall*, trans. Margaret Graham Weir (Beirut: 1963), muhtelif yerler. Kabile yerleşimi için bkz., ed-Dineverî, *el-Ahbaru't-Tival*, muhtelif yerler, 16-17. Rebîa ve Mudar kabilelerinin Yemame ve Bahreyn'de iskanı için bkz., el-Istahri, *Kitabü'l-Masalik ve'l-Memalik*, thk., M. J. de Goeje (Leiden: 1927), 14. Gassaniler ve Esed kabileleri ile Yemenilerin Arap Yarımadasındaki iskanları konusunda bkz., el-Istahri, *Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik*, 14. Ayrıca bkz., İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, 626-37. Yemeniler ve onların kralları konusunda detaylı bir çalışma için bkz., İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Ta'rih*, 4:159. (Cairo ed.); ed-Dineverî, *el-Ahbaru't-Tival*, 277-80. Ayrıca bkz., Patricia Crone, *Slaves on Horses: The*

lukla ekonomik ve siyasi nedenlerden meydana gelen bu sosyal ve etnik kabile çekişmelerinin üstesinden gelmemiştir. Bununla birlikte sosyal, etnik ve ırkçı eylemler de belirtilmiş ve göz önünde tutulmuştur. Farklı kabile grupları hatta geleneksel düşmanları arasında ittifak yapma süreci bazı batılı bilim adamları tarafından ifade edildiği gibi pek çok Müslüman tarihçi tarafından da açıkça dile getirilmiştir. Bu batılı bilim adamları Orta Asya ve Horasan'da Ezd kabilesi ile Temîm arasındaki savaşların nasıl meydana geldiğini tasvir etmişlerdir. Bu savaşlar aynı zamanda Mudar ile Yemenîler arasında temel bir problem olarak ortaya çıkmıştı.⁵

Ignaz Goldziher cahiliye dönemindeki toplumu oluşturan Arap kabileleri ve bireylerin arasındaki ilişkileri İslam'ın farklı bir şekilde ortaya koyduğunu açıklamaktadır.⁶ İslam öncesi Arap toplumunda kabile çekişmeleri (kan davaları) aynı zamanda düşmanı şiir yoluyla aşağılamaya, onunla alay etmeye odaklanmıştır. Şairlerin çoğu zaman

Evolution of the Islamic Polity (Cambridge: 1980), 43; *Kitabü'l-`Uyun ve'l-Hada'ik fi Ahbari'l-Haka'ik*, thk., M. J. de Goeje ve P. de Jong (Leiden: 1869), 3:2-3. Ayrıca bkz., el-Ya`kubi, *Ta'rihu'l-Ya`kubi*, 2:285. Genel değerlendirme için ayrıca bkz., Hugh Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate* (London and Sydney: 1986), 35-37; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerler. Arap kabilelerinin konfederasyon bir yapıyı benimsedikleri için diğer kabilelerle ittifak içerisinde bulduklarını akıld tutmak önemlidir. Çok az kabile kendi başına olmayı istemiştir. Konfederasyon, daha çok özellikle zayıf kabilelerin güçlü olan karşısında kendini koruması içindi. İslam öncesi dönemde yapılan bu ittifakların toplumda önemli bir yeri vardı. Önemli bir etkisi olmasına rağmen İslam, bu tür ittifakları onaylamamış, aksine ferdin ümmet ve Allah ile ilişkilerinde dini yönünü telkinde bulunmuştur. İslam aynı zamanda bütün toplum içerisinde birliği, kardeşliği öğütlemiştir. Hz. Muhammed'in 'İslam'da hulf yoktur, lakin cahiliye dönemindeki hulfe saygı gösterin' buyurduğu belirtilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz., el-İsfahânî, *Kitabü'l-Eğani*, Bulak, 1285, a.h), 12:157.

⁵ Bkz., et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rüsul ve'l-Müluk*, 2:1895, 1899, 1924-25, 1934-35, 1937, 1970-71, 1986-87, ve 1996 (Leiden edition); Yakut, *Mu`cemü'l-Buldan*, thk., F. Wüstenfeld (Leipzig: 1866-73), 3:530; Ibn `Abdirabbih, *el-`İkdü'l-Ferid*, 3:345; ed-Dineveri, *el-Ahbaru't-Tival*, 7. Ayrıca bkz., el-İstahri, *Kitabü'l- Mesalik ve'l--Memalik*, 14; Reinhart Dozy, *Historia de los Musulmanes de España* (Buenos Aires: 1946), 1:115-21; Hugh Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates* (London and New York: 1986), 86-87. Yemeni-Mudari çekişmeleri ve bu kabilelerin asabiyetleri konusunda detaylı bilgi için bkz., Suraya Hafız Arafah, *el-Horasanîyyûn ve Devruhumu's-Siyasi fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel* (Cidde: 1982), 20-28; Moshe Sharon, *Black Banners from the East: The Establishment of the `Abbasid State: Incubation of a Revolt* (Jerusalem and Leiden: 1983), muhtelif yerler, özellikle 15.

⁶ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies* (London: 1967), 1:54-57.

Arap toplumunda bir kabilenin pozisyonunun belirlenmesinde büyük bir etkisi vardı.

Cerîr (öl. 110) bir paragrafında Numeyr kabilesine karşı sonradan klasik haline gelecek olan hicviyle (“Gözlerini kapat çünkü sen Numeyr kabilesindensin” vd.) bu kabilenin itibarını zedelemiştir. Bu kabilenin ünü öyle yayılmıştır ki, bir Numeyrî’ye kabilesi sorulduğu zaman söylemeye çekinir, Benî Numeyr’in alt kolu olan Benî Âmir kabilesinden olduğunu söylerdi.⁷

Şiirler aynı zamanda fazilet (virtue) ve hesap (ölmüş meşhur atalarını sayma, asalet) duygularını da yaymıştır. Ki bunların her ikisi de fertlerin ve kabilelerin saygınlığı için önemliydiler. Aynı şekilde bu ikisi düşman kabileleri hicvetme ve onların konumunu aşağılama konusunda da önemliydiler.⁸ İslam’ın bütün bireyler arasında kardeşlik ve eşitliği tavsiye etmesine ve bütün Müslümanların toplumda kardeş olduğunu belirtmesine rağmen bu rakip kabileler çekişmeyi sürdürmüş, nefret daha da çoğalmış ve İslam İmparatorluğu tarihi boyunca pek çok savaş meydana gelmiştir.

İttifak yapma ve bozma süreci İmparatorluğun hem batısında hem doğusunda meydana geldi ve bu Abbâsî ihtilal hareketinin başarıya ulaşmasının önemli bir sebebiydi. Örneğin Endülüs’te Arap kabileleri sıklıkla (kendi kabilesinden) kendi federasyonundan bir diğer kabileyle savaşmak veya pozisyonlarını savunmak için geleneksel düşmanlarıyla

⁷ Age., 1:51-52. Ayrıca bkz., Goldziher, *Muslim Studies*, 2:381. Emevi saltanatının şairi Cerir İbn Atiye’nin şiiri ile ilgili bkz., en-Nedim, *Kitabü’l-Fihrist*, thk., Gustav Flügel (Leipzig: 1871; reimpression Beirut: 1964), muhtelif yerler; *The Fihrist of al-Nadim*, çeviren, Bayard Dodge (New York: 1970), 1:241-43. Ayrıca bkz. el-İsfahani, *Kitabü’l-Eğani*, 20:13 ve 10:4; İbn Hallikan, *Vefeyatü’l-A’yan ve Enba’ü Ebna’i’z-Zeman*, thk., İhsan `Abbas (Beirut: 1972), 1:294; Roberto Marín-Guzmán, *Kitabü’l-Buhala’ [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz: Fuente para la historia social del Islam Medieval* (Mexico: 2001), 164-65.

⁸ Goldziher, *Muslim Studies*, 1:50-55. Goldziher şöyle yazmıştır: “Hicivler, savaşın vazgeçilmez birer parçasıdır. Kabile şairi önemsiz bir şiir yazarı değil, fakat kabilesini hor görenlere karşı alaycı mısralar gönderen bir kişi, savaşın azmettiricisi olmakla övünür.” (s.50) ve “Böylece, kabileler arası bir çekişmede oklar savaşçıların okluğundan olduğu kadar şairlerin ağzından da atılırdı, ve onların sebep olduğu yaralar kabilenin onuruna derinlemesine işler ve nesiller boyu hissedilirdi. Bu yüzden Araplar arasında şairlerden çok korkulduğunu öğrenmek hayret verici değildir.” (s.51).

ittifak yapmışlardır. Ekonomik çıkarlar, bu garip fakat olağandışı olmayan durumun bir nedeniydi.⁹

İbn Hişam'ın *Sîret-ü Resûlillâh* adlı eserinde yazdığı gibi,¹⁰ Arap kabileleri İslam'ı kabul ettiler. Hem Kuzeyli hem de Güneyli kabileler İslam'ın yayılışına istekli bir şekilde katıldılar. Ki İslam'ın yayılmasının arkasındaki etkenler dînî motifler (sâikler), ekonomik ve siyasi nedenlerdir. Fred Donner İslam'ın yayılışındaki dînî sâiklerin üzerinde önemle

⁹ G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam* (London and Sydney: 1987), 36. Bkz., et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, 2:1497 (Leiden ed.) Ezd ile Rabia kabileleri arasındaki ittifakla ilgili güzel bir çalışma için bkz., Sharon, *Black Banners*, 54-55, ve 58. Sharon Horasan'da Yemen teriminin Ezd ve Rebi' kabileleri arasındaki ittifak anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz., et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, 2:1290 (Leiden ed.); el-Ya'kubi, *Ta'rihu'l-Ya'kubi*, 2:399, Sharon tarafından aktarılmıştır, *Black Banners*, 58. Meşhur Endülüs tarihçisi, İbn Hayyan, farklı gruplar arasında gerçekleşen kesinlikle olağandışı, tuhaf ittifaklar konusunda detaylı bilgi vermektedir. İbn Hayyan, Kuzey Afrika'daki Şii Hz. Hüseyin ve Hasan taraftarlarının Endülüs Emevi halifesi III. Abdurrahman ile ittifakından bahsetmektedir. Bkz., İbn Hayyan, *el-Muktebis fi Ahbari Beledi'l-Endelus: Crónica del Califa `Abdurrahman III an-Nasir entre los años 912 y 942*, Sp.çeviren, . Ma. Jesús Viguera and Federico Corriente (Zaragoza: 1981), 5:217-26. Ayrıca bkz., İbn Hayyan, "Al-Hakam II y los Bereberes según un texto inédito de Ibn Hayyan," thk ve çeviren, Emilio García Gómez, *Al-Andalus* 13 (1948): 209-26.

¹⁰ `Abdülmelik İbn Hişam, *Sîret-i Rasûlillah: The Life of Muhammad*, çeviren, A. Guillaume (London: 1955), muhtelif yerler, özellikle 450-51. Kuzeylilerin İslam'a girişleri için bkz., 3-107, 450-51, ve 620. Güneyli kabileler de peygambere heyet gönderdiler ve İslam'ı kabulettiler. Güneyli kabilelerin önemlilerinden olan Kindi kabilesi hakkında İbn Hişam şunları belirtmektedir: Eş'as b. Kays (Kindeli) bir heyetle birlikte, Peygambere geldi ve İslam'ı kabul etti (624). Ezdi ile ilgili İbn Hişam şunları ifade etmektedir: "Surad, Peygamber'e geldi ve iyi bir Müslüman oldu. Peygamber de onu İslam'ı kabul eden kabilesine kumandan olarak tayin etti ve kendi kabilesi olan Yemeni kabilelerinden putperest olanlarla savaşmasını emretti' (642). Kinde kabileleri hakkında daha fazla bilgi için bkz., el-Hemdani, *Kitabü's- Sifah Cezirati'l-`Arab*, 86. Kindilerin Yemen'den (Hadramavt) kuzeye doğru yayılmaları ve Arap Yarımadasının önemli hakim unsuru olmaları konusunda çalışma için bkz., el-Hemdani, *Kitabü's-Sifah Cezirati'l-`Arab*, 169. Onların Şam ve Irak arasındaki yerleşimleri konusunda bkz., Yakut, *Mu`cemü'l-Buldan*, 3:421. Ayrıca bkz., F. Krenkow, "Kinda," *Encyclopaedia of Islam* (1) (Leyden: 1927), 2:1018-19. Araçların İslam'ı kabul edişleriyle ilgili genel açıklama için bkz., `Arafah, *el-Horasaniyun ve Dewruhum*, 21. Araçların İslam öncesi dinleri konusunda detaylı bilgi için bkz., İbn Kuteybe, *el-Me`arif*, 621, İbn Kuteybe, hristiyanlığın Rebîa, Ğassân ve Kuzaa kabileleri; Yahudiliğin de Himyeriler, Benu Kinane, Benu el-Hâris İbn Ka'b ve Kinde kabileleri arasında kısmen de olsa bulunduğunu belirtmektedir. Bu sonuncular, putperest idiler. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 12. Ayrıca bkz., Marín-Guzmán, *Kitabü'l-Buhala' [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, 44-61.

durmaktadır.¹¹ Onların İslam'ın yayılışına istekli bir şekilde katılmalarının belki de ana sebebi, ganimet idi.¹² Şâ'bân'ın bu konu ile ilgili görüşü şudur: Mudar büyük bir yayılmayı tercih ederken Kâhtân imparatorluğun güçlenmesini teklif etmiştir.

Kâhtân ve Kays kabileleri arasındaki çekişmeler, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı fetihler süresince artmıştır. İslam'ın büyümesiyle birlikte kabilelerin yayılmasında ve bunun tahlilinde, herkesin bu sürecin çeşitli unsurlarının farkında olması gerekir. Bu unsurların en önemli üçü şunlardır:

Birincisi, yayılma dalgasının başlangıcıdır ki bu bağlamda kabileler Arabistan'ın kuzeyine ve doğusuna doğru yönelmişlerdir. Bunu gerçekleştiren kabileler ise özellikle Mekke ve civarında bulunan Kuzey Arapları'dır. Bu ordular, Yermük Savaşı'ndan (636) sonra Suriye ve Filistin'i fethettiler. Halife Ömer döneminde Kudüs kuşatıldı, Kâdisiye Savaşı'ndan (637) sonra¹³ da el-Cezire (Irak) düştü. Öyle görünüyor ki ridde savaşı kahramalarının çoğunun Mudar konfederasyonundan ol-

¹¹ Bkz., Fred Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton: 1981), muhtelif yerler, özellikle 1-49. Bir başka çalışmasında Donner, halifeliğin ilk yıllarındaki askeri kurumların rolünü çalışmıştır. Fred Donner, "The Growth of the Military Institutions in the Early Caliphate and Their Relation to Civilian Authority," *Al-Qantara* 14, no. 2 (1993): 311-26. Ayrıca bkz., Fischer, "Kahtan," 655. Arapça kaynaklarda daha fazla bilgi için bkz., ed-Dineveri, *el-Ahbaru't-Tival*, 113-19.

¹² Kur'an, İslam'da savaşın ganimetleri hakkında açıklama sunmaktadır *Enfal Suresi*, 7:1, 41. Savaş ganimetleri ayrıca sünnette de açıklanmıştır. Bkz., es-Seyyid Sabik, *Fikhu's-Sünne* (Beirut: 1969), 691-92. Ayrıca bkz., M. A. Shaban, *The `Abbasid Revolution* (Cambridge: 1970), muhtelif yerler.

¹³ Marín-Guzmán, "Las causas," 39-67; Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia*, 144; Brockelmann, *History*, 54. Irak'ın fethi konusunda daha fazla bilgi için bkz., et-Taberi, *Ta'rihu'l-Ümem ve'l-Müluk* (Cairo: tarihsiz), 4:72 (tahkik Mısır); el-Belazüri, *Fütuhu'l-Buldan*, 255-62; ed-Dineveri, *el-Ahbaru't-Tival*, 119-27; Hasan, *el-Kaba'ilul-'Arabiyyah*, 163; Francesco Gabrieli, *Mahoma y las Conquistas del Islam* (Madrid: 1967), muhtelif yerler; el-Mes'udi, *et-Tenbih ve'l-İşraf* (Beirut: 1981), 266-69; İbn Hallikan, *Vefeyatul-A`yan ve Enba' Ebna'iz-Zeman*, 4:233; Leone Caetani, *Annali Dell'Islam* (Milano: 1905-26), 2 (2):831-61. Irak'ın fethi ve Ömer dönemi boyunca konulan vergi hakkında bkz., Ya`kub İbn İbrahim Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Hara* (Cairo: 1392 a.h.), 30-31; el-Belazüri, *Fütuhu'l-Buldan*, 448-49, Ebu Yusuf, Irak üzerine konulan vergilendirmenin Hz. Ömer tarafından Hz. Peygamber'in uygulaması doğrultusunda konulduğunu ileri sürmektedir. (Ayrıca bkz., 300-1); el-Ya`kubi, *Ta'rihu'l-Ya`kubi*, 2:143-44. Irak'ın askeri yönetimi (Basra ve Kufe) için bkz., et-Taberi, *Ta'rihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, 4:115 (Egyptian ed.); el-Ya`kubi, *Ta'rihu'l-Ya`kubi*, 2:142-47; İbn Kuteybe, *el-Me`arif*, 182-83.

ması muhtemeldir.¹⁴ Dolayısıyla bu yayılda, Mudar (veya Kays) Kâhtân'ın da aleyhinde olacak şekilde en güzel arazileri ve ganimet payının da çoğunu ele geçirmiştir. Belâzürî'ye göre, Kâhtân, Güney Arapları veya Ehl-i Yemen bu yayılda rollerinin Mudar'dan aşağıda olmasına rağmen, arazi ve imtiyazların verilmesi konularında eşit davranılmasını talep ettiler.¹⁵

Bu fetihler doğuya doğru yayılmak için kapıları açtı. Fetihler, sonrasında ganimet ve zenginlikten daha çok istifade eden Kuzeyli kabilelerin öncülüğünde yapıldı. Güneyli kabileler de iştirak ettiler, ancak onlar sayıca az idiler ve bu yüzden geleneksel düşmanları olan Kuzeylilere oranla devlet gelirleri ve ganimetten daha az düzeyde aldılar. Kuzeyli kabileler aynı zamanda toprak da işgal ettiler. Dahası, çok kısa bir süre sonra onlar bu topraklara yerleştiler ve olabildikçe kârlâr elde edebilecekleri ticaretle uğraştılar.

İkinci olarak, Güneyli kabileler geleneksel kabilevî düşmanları olan Kuzeylilerin kâr, toprak, ticaret ve özellikle ganimetlerden istifade ettiklerini ve doğu tarafını kendilerine bloke ettikleri gördüklerinde; büyük bir iştahla fethettikleri batıya, çoğunlukla Kuzey Afrika ve Endülü's'e doğru yeni bir yayılma dalgası başlattılar. Abdurrahman İbn Abdi'l-Hakem'in (öl. 871) Fütûh-u Mısır ve Ahbâruhâ'sı daha dikkatli okunduğunda Güneyli kabilelerin orduda ve bölgelerle şehirlerin yönetiminde önemli görevleri elde ettiklerini ortaya koymaktadır. el-Makkâri (öl. 1632) "Kitâb-u Nefhu't-Tib" adlı eserinde şunu ileri sürmektedir: "Kâhtân, büyük sayıda Endülü's'e yerleşti ve onlar buraya Adnân kabilesinin diğer kolları ve Mudar'a karşı olan kalıtsal nefret ve kinlerini de beraberinde getirdiler."¹⁶ Makkâri ayrıca şunu da ileri sürmektedir ki,

¹⁴ Marín-Guzmán, "Las causas," 39-67. Marín-Guzmán, *Al-İslam: Ideología e Historia*, 72-73. Ridde savaşları ve Ebu Bekir'in hayatı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., el-Belazürî, *Futuhu'l-Buldan*, 94-100; es-Süyuti, *Ta'rihu'l-Hulefa'*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Cairo: 1964), 27-108; İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, 167-78; el-Ya'kubi, *Ta'rihu'l-Ya'kubi*, 2:123-38; İbn Meceh, *Ta'rihu'l-Hulefa'*, thk., Muhammed Muti' el-Hafiz (Damascus: 1979), 22; el-Mes'udi, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, 263-66; Leone Caetani, *Annali Dell'İslam*, 2 (1), 510-18 (Ridde savaşı hakkında daha fazla bilgi için bkz., : II (1) 553-61, özellikle 727-28). Ayrıca bkz., Marín Guzmán, *Popular Dimensions of the 'Abbasid Revolution*, 12-13.

¹⁵ el-Belazürî, *Ensabü'l-Eşraf*, thk., W. Ahlwardt (Griefswald: 1883), 11:282. Ayrıca bkz., Hasan, *el-Kaba'ilü'l-Arab*, 142.

¹⁶ el-Makkari, *Kitabü Nefhi't-Tib*, thk., Reinhart Dozy ve Gustave Dugat (Leiden: 1855-61; Amsterdam: 1967); *Muhammedan Dynasties in Spain*, trans. Pascual de Gayangos (New York: 1964), 2:24. Bu çeviri, zayıf ve çok güvenilir bir çeviri değildir. Arapça orijinalini

Kâhtân kabileleri Endülüs'te sayısal olarak düşmanlarından çok idiler. Ve onlar her zaman iktidarı ve gücü büyük oranda ellerinde tuttular.¹⁷ Bu, muhtemelen Abbâsî ihtilal hareketinin neden doğuda olduğu gibi Endülüs'te de iyi kabul görmediğinin bir sebebidir.

Dahası, Endülüs iktidarın merkezi olan başkentten oldukça uzak idi. Hilafetin temel politikalarından tamamen ayrı olmamasına rağmen Endülüs'ün, Hıristiyanlar ve Franklar arasındaki mücadeleler, Kuzey Afrika'da ve Endülüs'teki Berberîler'in çıkardıkları isyanlar gibi diğer sorunlarla karşı karşıya kalması, Kâhtân'ın (temel olarak Horasan'ı merkez edinmiş olan) Abbâsî propagandasına dikkatini vermesine engel olmuştur. Önemli yönetim ve askeri pozisyonlar açısından kabilelerin asıllarına bakıldığında, bu pozisyonda bulunanların çoğunlukla Kuzeyli kabilelerden olmasından anlaşıldığı şekliyle, doğuda tam tersi bir durum söz konusuydu. Haccâc'ın Irak ve Horasan valisiyken alt birimlerdeki valiliklere Güneylilerden atama yapma girişiminde bulunarak Güneyli-Kuzeyli arasındaki dengeyi korumaya çalışmasına rağmen uzun süre Emevîler Mudar'ı Kâhtân'a üstün tutmuşlar, onları tercih etmişlerdir. Bu bilgi, Taberî, Belâzürî, İbn Mâce ve diğerleri ile Süyûtî'nin Târihu'l-Hulefâ'sı gibi daha sonraki Arapça eserler gibi önemli Arap kaynaklarından tedarik edilmiştir.¹⁸

okumak gerekir. Bu makalede Kitabü Nefhi't-Tib'a yapılan atıflar Arapça orijinalinden alınmıştır. Buna rağmen çeviri genel olarak güvenilirdir, ancak yine de okuyucuların İngilizce versiyonuna gözetmeleri tavsiye edilir. Ayrıca bkz., Hasan, *el-Kaba'ilü'l-'Arabiye*, 39-60; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the 'Abbasid Revolution*, 14.

¹⁷ el-Makkari, *Kitabü Nefhi't-Tib*, 2:24. Ayrıca bkz., *Kitabü'l-'Uyun ve'l-Hada'ik fi Ahbari'l-Haka'ik*, 3:3.

¹⁸ Bu makalede zikredilen çoğu Arapça kaynaklar için bkz.: et-Taberî, *Ta'rihu'r-Rusül ve'l-Müluk*, el-Belazürî, *Ensabü'l-Eşraf*, ve *Futuhu'l-Buldan*; İbn Mece, *Ta'rihu'l-Hulefa'*; es-Süyuti, *Ta'rihu'l-Hulefa'*; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Ta'rih* (Cairo: 1290 a.h.; ayrıca bkz. Leiden-Beirut Ed., 1965). Ayrıca bkz., el-Istahri, *Kitabü'l- Masalik ve'l-Memalik*, 7-9 Dâru'l-İslam'ın yayılışı ve sınırları hakkında güzel bir tanımlama ile Arap kabilelerinin yerleşimleri için bkz., 12-14, 36-55, ve 78-88. Patricia Crone, *Slaves on Horses* (p. 43) isimli eserinde Haccac'ın Yemenilere karşı Kaysi federasyonu lehinde olmadığını iddia etmektedir. Bu iddiasını desteklemek için de o, Haccac'a bağlı valilerin listesini vermektedir. (Dipnot 3, 1- 47) Bu listeyle birlikte iki federasyon arasındaki güç ve konumlarını da açıkça göstermektedir. Bununla birlikte şunu da hatırlatmamız gerekir ki Haccac, çok başarılı bir liderdir. O, iki kabile (Yemeni-Kaysi) arasında dengeyi korumaya çalışmıştır. Fakat bu uzun yarışta Haccac'ın politikaları, Emevi yönetimi gibi, Arap kaynakların belirttiği üzere kendi kabilesi olan Kaysilerin lehinde olmuştur. Haccac, takip ettiği politikaları doğrultusunda kendi etkisi altında bir yöneticiler okulu başlattı. Şunu belirtmek gerekir ki bu

Buna rağmen hiç kimse şunu düşünmemelidir ki, Kuzeyli veya Güneyli kabileler münhasıran doğuda veya batıda İslam coğrafyasına göre yerleşmiştir. Her iki kabile grupları yayılmış, dağılmış ve imparatorluk boyunca değişik yerlere yerleşmişler ve aralarındaki geleneksel çekişme ve rekabetleri daha da abartarak sürdürmüşlerdir. Buna ilave olarak, onlar geleneksel, süregelen kan davalarını gittikleri uzak diyarlara taşımışlardır.

Üçüncü olarak, bu yayılmanın sadece dini bir motivasyondan kaynaklandığı da anlaşılmamalıdır. Bu süreç, ne İslam'ın yayılmasıydı ne de bir ferden hareketiydi ki kabileler yerleştiğinde duraklasın. Bu süreç, tamamen rakip olmaktan kaynaklanıyordu. İslam'ın yayılması da Arap kabilelerinin tarihteki en büyük yayılmayı üstlenmelerine sebep olmuştur. Araplar, Arabistan'dan Irak'a, Horasan ve Çin İmparatorluğu'na doğru ve Kuzey Afrika ve İspanya'ya (Endülüs) doğru yayılmıştır.

Bazı diller her ne kadar dînî gayelerini korumuş (örneğin, Kıptice, Yunanca, Latince ve Farsça) ve diğerleri de konuşulmaya devam edilmiş olsa da (örneğin Berberice, Roma dilleri (İspanyolca), Türkçe ve Farsça gibi) Arapça, bu muazzam imparatorluğun resmî ve dînî dili haline gelmiştir. Bu fethedilmiş bölge halkları Arap kültürünü benimsediler.¹⁹

yöneticilerin çoğu Kays kabilesindendi. Abbasi ihtilalin yapısında mevalinin önemli rolü olduğu gibi arapların da önemli rolü olmuştur. Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate*, 37-39, 42-45.

¹⁹ İslam İmparatorluğundaki farklı dillerin özellikle de doğu vilayetlerdeki Türkçe ve Farsça'nın önemi konusunda detaylı bilgi için bkz., Richard Frye, *The Golden Age of Persia* (New York: 1975), 202-7, 212. Bkz., Wellhausen, *The Arab Kingdom*, 492 vd. Frye, Farsça'nın Horasan ve Maveraünnehir'de hâkim dil olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü bu bölgelerde yaşayan Araplar, ticari ilişkilerinden ve günlük yaşamlarından dolayı Farsça'yı öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bu da göstermektedir ki Araplaştırma tamamlanması için yıllar almıştır. Ayrıca bkz., Crone, *Slaves on Horses*, 61. Batı vilayetleri özellikle Endülüs için bkz., Ramón Menéndez Pidal, *El español en sus primeros tiempos* (Buenos Aires: 1942), 33-56 ve 118-19; Ramón Menéndez Pidal, *Orígenes del español: Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI* (Madrid, 1950), 415-40; Montgomery Watt, *Historia de la España Islámica* (Madrid: 1980), 173-74; Évariste Lévi-Provençal, *España Musulmana: Instituciones y vida social e intelectual*, in *Historia de España*, ed. Ramón Menéndez Pidal (Madrid: 1957) 5:118-26; Claudio Sánchez Albornoz, *El Islam de España y el Occidente* (Madrid: 1974), 52-56; Américo Castro, *España en su Historia: Cristianos, Moros y Judíos* (Buenos Aires: 1948), muhtelif yerler; Américo Castro, *La Realidad Histórica de España* (México: 1954), muhtelif yerler; Thomas Glick, *Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages* (Princeton: 1979), 135-64, and 175; Armand Abel, "Spain: Internal Division," in *Unity and Variety*

Araplaştırma süreci birkaç yüzyılı aldı ve sonuçta doğuda (İran hariç) ve Kuzey Afrika'da egemen hale geldi. Endülüs'ün durumu tamamen farklıdır. Çünkü İslam ve Arap kültürü, dili ve gelenekleri Reconquista (yeniden fetih) sonrasında Hıristiyan İspanyol²⁰ kültürü yeniden hakim hale geldi.²¹

Yıllarca süren İmparatorluğun ve Arap kabilelerinin geniş alana yayılması bazı şeyleri ortaya koymaktadır. Ortaya koyduğu şeylerden birincisi, Arabistan'ın dışındaki topraklar, ganimet ile zenginlik elde etmeleri hususundaki ilgileridir. Onlar aynı zamanda daha iyi ortamlarda yaşama arayışı içerisindeydiler. el-Belâzürî'nin ifadesine göre Irak'taki Araplar, Suriye'deki Araplar'dan daha çok idiler. Bu da şunu ortaya koymaktadır ki göçün yayılma rotası kuzeye ve doğuya doğru gerçekleşmiştir.²² O dönem Araplarının çoğuna göre dış ülkelerde ekonomik şartların daha iyi olduğu yerler aramak için mükemmel bir fırsattı. Ayrıca ganimete ortak olmak her zaman önemli bir etkendi.

in Muslim Civilization, thk. Gustav von Grunebaum (Chicago: 1979), 207-30; José Angel Garcia de Cortázar, *La Época Medieval* (Madrid: 1973-74), 26-32; Vicente Cantarino, *Entre Monjes y Musulmanes: El Conflicto que fue España* (Madrid: 1978), 96-109.

²⁰ Her ne kadar ilk dönem ortaçağda spaniard olma şuru olmasa da daha güzel bir kavram olmadığı için "Spaniards," kelimesini kullanmak zorunda kaldım. "Spaniards" hıristiyan İspanyol Roma ve Vizigot krallıklarını ve onların torunlarını işaret etmektedir.

²¹ Yeniden fetih hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Ramón Menéndez Pidal, *La España del Cid* (Buenos Aires: 1939), muhtelif yerler, özellikle 23-70, 96-100, and 483-91; Cantarino, *Entre Monjes y Musulmanes*, muhtelif yerler, özellikle 116-28; Watt, *Historia de la España Islámica*, muhtelif yerler, özellikle 123-24. Ayrıca bkz., Marcelin Defourneaux, *Les français en Espagne aux XIe et XIIe siècles* (Paris: 1949), muhtelif yerler; Roberto Marín-Guzmán, "Crusade in al-Andalus: The Eleventh Century Formation of the Reconquista as an Ideology," *Islamic Studies* 31, no. 3 (1992): 287-318. Ayrıca bkz. Roberto Marín Guzmán, "Jihad vs. Cruzada en al-Andalus: La Reconquista Española como ideología a partir del siglo XI y sus repercusiones en la colonización de América," *Revista de Historia de América* 131, (2004), 9-62 (forthcoming).

²² Daha detaylı bilgi için bkz., Belazürî, *Ensabü'l-Eşraf*, ed. S. D. Goitein (Jerusalem: 1936), 5:167. Ayrıca bkz., İhsan Sidqi el-'Amad, *Al-Hajjaj ibn Yusuf al-Thaqafi: Hayatuhu wa Ara'uhu al-Siyasiyah* (Beirut: 1981), 168. Söz konusu yazar, Irak'ın özellikle Basra ve Kufe'nin askeri garnizon şehirler olarak kurulmasıyla Irak'ın en yoğun merkez olduğunu iddia etmektedir. Riyad Mahmud Ruwayha, *Jabbar Thaqif: Al-Hajjaj ibn Yusuf* (Beirut: 1963), 129. Ruwayha, Irak'ın imparatorluk içerisinde en çok isyancının (mütemerrid) gerçekleştiği şehir olduğunu ileri sürmektedir. Basra ve Kufe hakkında detaylı bilgi için bkz., İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, 563-65; Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate*, 35-37. Arapların yayılması ve Arap kabilelerinin iskanı konusunda detaylı bilgi için bkz., Donner, *The Early Islamic Conquests*, muhtelif yerlerde, özellikle 1-49.

Arap kaynaklarında yeterli delil olmadığı için az bir öneme sahip olan ilginç bir mesnetsiz görüş (spekülasyon) bulunmaktadır. Buna göre Arabistan yeterli su kaynakları ve yiyecek elde edilebilir olmasıyla bağlantılı olarak aşırı nüfusa sahip olmuştur.

Bir başka delil de Bu göçlerin tek bir dalgada meydana gelmediğidir. Arap kaynakları, Endülüs, Irak, Horasan ya da Maverâünnehir (kabaca bugün Özbekistan ya da Kazakistan'ın güney batısı) gibi farklı bölgelere yerleşmiş olan "eski" ve "yeni" Araplar arasındaki problemlerden bahsetmektedir. Bu göçler, Araplar her nereye yerleşmişlerse oralarda yeni çekişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu çekişmeler, özellikle hâlihazırda buralara daha önceden yerleşmiş rakip kabilelerin bulunduğu yerlerde gerçekleşmiştir.

Toprak sahipliği ve cünud (tekili cünd, silahlı gruplar) (ordular) sisteminin kurulması, rakip kabileler arasındaki mücadelenin artmasına sebep oldu. Arabistan'dan Suriye, Mezopotamya, İran, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'e doğru hızlı yayılma Müslümanları Bizans ve Sasanilerin kurumlarının varlığını kabul etmeye sevk etmiştir. Yönetim tecrübesizliği, kurumların kontrolsüzlüğü ve fethedilmiş bölgelerin nasıl elde tutulacağı konusundaki tecrübesizlikleri, Arapları ganimet ve toprak taksimi konusunda üç temel bölünmeye sevk etmiştir. Bu üç bölünme Belazüri tarafından muhâcirün, ensar ve peygamberin eşleri²³ şeklinde belirlenmiştir. Müslümanlar bu uygulamayı İslam ülkesinin sınır bölgelerinde (hudûd)²⁴ ordular (cünud) yerleştirmek ve kaleler (emsâr, tekili mısır) inşâ etmek suretiyle benimsediler.

el-Belâzürî, tıpkı Müslüman askerler arasında topraklar ve savaş ganimetlerinin dağılımını, taksimini analiz ettiği gibi. Suriye²⁵ ve Mısır'da²⁶ kurulan ordu (cünud) sistemini de analiz etti. Mısır'daki bu durumla ilgili olarak, İbn Abdi'l-Hakem divan teşkilatının fethedilmiş

²³ Belazüri, *Fütuhu'l-Buldan* (Beirut: 1957), 636 (Beirut ed.).

²⁴ Maurice Godefroy-Demombynes, *Muslim Institutions* (London: 1954), 108 ff. Marín-Guzmán, "Las causas," 39-67. Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia*, 159-60; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the 'Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 16-17. Ayrıca bkz., Roberto Marín-Guzmán, "Some Reflections on the Institutions of Muslim Spain: Unity in Politics and Administration (711-929)," *The American Journal of Islamic Social Sciences* 21, no. 1 (2004), 26-56.

²⁵ el-Belazüri, *Fütuhu'l-Buldan*, 163-65.

²⁶ Age., 212-20. (298-314 of the Beirut ed.).

toprakların taksimi için oluşturulduğunu açıklamıştır.²⁷ Kudüs teslim olduktan sonra “ahdü'l-Ömeriye” toprakların nasıl bölüneceğini şartlarıyla birlikte belirlemiştir.²⁸ Silahlı kabile gruplarının varlığı, özellikle Horasan ve Irak'ta kabile içi çekişmelerin daha da artmasına sebep olmuştur.²⁹ Geleneksel Kays-Kâhtân mücadelesinin diğer bölgelerde olduğu gibi, aynı zamanda Horasan'da da devam etmesinin ekonomik boyutu da vardır. Ki bu durum toprakların taksiminde ve ordunun çok açık ekonomok gelirler ve sosyo-ekonomik statülerle birlikte oynadığı rolde kendini göstermiştir.

(Bu kabile çekişmelerinde) dini ve siyasi konular da önemlidir. Her iki (Kays-Kâhtân) kabilesel konfederasyon üstünlük iddia ettiler, fakat bu üstünlük farklı zeminlerde idi. Kâhtân, kendilerinin Güneyli krallıklardan aldıkları prestij ve İslam öncesi sahip oldukları kültür ile düşmanlarına (Kayslılar) karşı üstün idiler. Buna karşılık, İslami orijinleri ve Kureyş kabilesinin (Mâaad grubunun bir kabilesi) üstünlüğü Kuzeyli kabilelere, Araplar ve bütün Müslümanlar arasında daha büyük bir prestij konumu sağladı. Kuzeyli kabileler sıklıkla şunu vurguladılar, savundular ki cahiliye (İslam öncesi bir dönem) Yemenilerle birlikte anılırken Mudâr İslam ile anılmaktadır.³⁰ Onlar aynı zamanda peygamberin kendi içlerinden çıkmış olmasını ve halifenin de yine aralarından çıkacak olmasını övünerek dile getirmişlerdir.³¹

²⁷ İbn `Abdü'lhakem, *Futuh Misr ve Ahbaruha*, ed. Charles C. Torrey (Leiden: 1920), muhtelif yerlerde, özellikle 55-84, 151-56, ve 158-61.

²⁸ el-Mekkarî, *Kitabü Nafhe't-Tib*, 1:140-41; el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, 2:147 ff; Ibn Kutaybe, *el-Me'arif*, 182-83, ve 569. Bkz., İbn Hurdazbih, *Kitabü'l-Mesalik ve'l-Memalik*, 118, O, Ömer'in Kudüs'ü fethetmesini aktarmaktadır. Bkz., Abdü'l-Hamid al-Sa'ih, *Ehemmiyatü'l-Kuds fi'l-İslam* (Amman: 1979), 8-10; Mu'in Ahmad Mahmud, *Tarih-i Medineti'l-Kudüs* (basım yeri yok:1979), 54-61. Endülüs için bkz., Joaquín Vallvé, “España en el siglo VIII: Ejército y Sociedad,” *Al-Andalus*, no. 43 (1978), 51-112; Évariste Lévi-Provençal, *España Musulmana: Hasta la caída del Califato de Córdoba (711-1031)*; Ramón Menéndez Pidal, *Historia de España* (Madrid: 1950), 4:13-19; Dozy, *Historia de los Musulmanes de España*, 1:190-94; Glick, *Islamic and Christian Spain*, 19-33; Anwar Chejne, *Muslim Spain: Its History and Culture* (Minneapolis: 1974), 6-10; García de Cortázar, *La Época Medieval*, 51-56; S.M. Imamuddin, *A Political History of Muslim Spain* (Karachi: 1984), 16-31.

²⁹ et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rusul ve'l-Müluk*, muhtelif yerlerde, özellikle 2:1924-25, 1934-35, 1937, 1970-71, ve 1996 (Leiden ed.); Wellhausen, *The Arab Kingdom*, 397-491; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 16-17.

³⁰ Hasan tarafından nakledilmiştir, *el-Kaba'ilü'l-'Arabiyah*, 145.

³¹ İbn 'Abd Rabbih, *el-'Iqdu'l-Ferid*, 3:330, Hasan tarafından nakledilmiştir, *el-Kaba'il al-'Arabiyah*, 145.

el-Bağdâdî (öl. 1037) el-Fark Beyne'l-Firâk adlı eserinde Kureyş kabilesinin peygambere sahip olmasından duyduğu gururu açıkça ifade etmiştir. Dahası, onlar şunu iddia etmişlerdir: "İmamet Kureyş'tendir, diğerlerinden olmamalıdır" ve sıklıkla Peygamber Muhammed'in bu hadisini (çoğulu ehâdîs) tekrar etmiştir: "İmamlar Kureyş'tendir."³² Bu hadis, Ebu Bekir'e atfedilmektedir ve buna göre Kureyş, bütün Arapların en asil ve soylu kabilesidir.³³ Onlar aynı zamanda Ebu Bekir'in Kureyş'in liderliği ve diğerlerinin buna itaati ile ilgili hususta söylediği şeyi de hatırlatmışlardır. Hatta bu bağlamda ensar için bile: "nahnu'l-umara ve entümü'l-ensar" (Biz emirleriz sizler ise yardımcılarsınız) söylediği sözü anımsatmışlardır.

Bütün bu düşünceler Kuzeyli kabileleri gururlandırmış ve Güneyli kabilelere karşı üstün olma hissini uyandırmıştır. Şu bir gerçektir ki Arapça olarak bir Kureyşli'ye nazil olan Kur'an da asırlar boyunca bunu vurgulamıştır. Özellikle Kur'an, Müslümanların birliği ve ümmetin bütünlüğünün korunmasında Arapça'nın önemine açıkça vurgu yapmıştır. Bazı Müslüman alimler, Arapça'nın önemi ve Kureyş'in prestiji hususunda yazılar yazmışlardır. Örneğin İbn Kuteybe (öl. 889?) Te'vilü'l-Kur'an adlı eserini vahyin anlaşılmasında Arapça'nın önemi ve onun Müslümanların bütünlüğünü sağlaması hususundaki rolü hakkında kaleme almıştır.³⁴ es-Suyûtî (öl. 1505), el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'an adlı eserinde yine Kur'an'ın Arapça yazılmasının önemi ve Kur'an'ın bir Kureyşli'ye vahyedilmesi hususunu önemle vurgulamış ve birliğin sağlanabilmesi için tek bir dilin kullanımının önemine işaret etmiştir.³⁵

Yemenîler ise buna birkaç yönden tepki vermişlerdir. Güneyli kabileler, Kâhtân'ı Peygamber Hûd'un bir oğlu yapmak sûretiyle mazile-

³² el-Bağdadi, *el-Fark beyne'l-Firak: Moslem Schisms and Sects*, trans. Kate Chambers Seelye (New York: 1966), 32.

³³ Manuel Ruiz Figueroa, "Imamah o autoridad en los primeros tiempos del Islam," *Estudios Orientales* 9, nos. 1-2 (24-25), (1974): 61-82. İbn Abd Rabbih İkdü'l-Ferîd'inde 4:258'de Ebu Bekir'in Sakife'deki olaya katılanlara şöyle söylediğini alıntılar: "Biz Muhacirler İslam'ı ilk kabul edenleriz; biz en soylu seçereye sahibiz; bizim meskenimiz en merkezdedir; en iyi liderlere biz sahibiz; Allah'ın Peygamberi'ne soyca en yakın olan bizleriz." (alıntı Sharon, *Black Banners*, 37.).

³⁴ İbn Kuteybe, *Te'vil'ül-Kur'ân* (Kahire:1973), 30, alıntı: Muhammed Husayn 'Ali al-Saghîr, *Tarîk'ül-Kur'ân* (Beyrut, 1983), 105.

³⁵ Suyuti, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, ed. Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim (Kahire: 1967), 1:47, alıntı: Muhammad Husayn 'Ali al-Saghîr, *Ta'rikh al-Qur'an*, 105.

rinin büyüklüklerini anlattılar ve ona bazı özel soy orijinleri verdiler. Onlar aynı zamanda Kâhtân'ın İbn Hişam, et-Taberi ve diğer Müslüman tarihçilerin belirttikleri gibi "Arapların babası" olarak kabul edilen İsmail'in doğrudan soyundan olduğunu da iddia ettiler.³⁶ İbn Hişam, sadece Yemenîler'in kendi asılları konusunda düşünüp inanmalarını değil aynı zamanda İsmail'in soyundan geldikleri şeklindeki görüşlerini de belirtmektedir. İbn Hişam şöyle yazmıştır:

"Bütün Araplar İsmail ve Kâhtân'ın soyundandırlar. Yemen halkından bazıları şunu iddia etmektedirler: Kâhtân, İsmail'in bir oğlu idi ve bu yüzden – onlara göre – İsmail bütün Arapların babasıdır."³⁷

Bu kabileler, Emeviler dönemi boyunca önemli bir siyasi rol oynamışlardır. İslam'ın insanların eşit, (musawah) ve hangi kabileden olunduğunun hiçbir öneminin olmadığını açıkça belirtmesine rağmen kabileler her zaman önem arz etmişlerdir. Özel bir kabileye mensup olmak hem bir prestijli konuma sahip olmak hem de katı bir sosyal sınırlamayla karşı karşıya kalmak anlamına gelecekti.

Halifenin uyguladığı politikalar, kabileciliğin gücü ve toprak sahipliği hususunda doğrudan bir etkiye sahipti. Bu nedenle hem Mudar hem de Kâhtân'ın konumu yönetimin desteği ile geliyordu. Buna rağmen Horasan'ın bazı bölgelerinin yerel yönetimleri dehâkine (İran aristokrasisi) bırakılmıştır. Ömer ile fethedilen bölge İranlılar arasında yapılan teslim olma şartlarına göre yerel yöneticiler (dehâkîn) doğrudan Arap müdahalesi olmaksızın zorla vergi (harac) almışlar ve onlar da Arap yöneticilerine ödemişler; ancak bu arada oldukça önemli bir kısmını da kendileri alıkoymuşlardır. Bu yerel yönetime rağmen bölgenin tamamı hiç şüphesiz Araplarca özellikle Kuzeyli kabileler tarafından kontrol altında tutulmuştur. Kuzeyli kabileler Şam yönetim sınıfı ile genellikle iyi ilişkiler içerisindeydi (buna güzel bir örnek Kaysilerin desteklediği İbn Zur'a yönetimidir). Dolayısıyla bunlar yani Kuzeyli kabileler pek çok imtiyazlar elde etmeyi ve Kâhtân kabilelerinden daha iyi bir konum edinmeyi başarmışlardır. Bazı zamanlar, farklı kabilelere de özel imtiyazlar ve diğer gruplara zarar verecek bir konum bahşedilmiştir.

³⁶ İbn Hişam, *Siret-ü Rasulillah*, 691. Ayrıca Kâhtân'ın İslam'a girişleri ile ilgili bkz. 642. Çeşitli bölümlerde, birkaç liderin İslam'ı kabul etmek için Peygamber'e geldiğini bildirir. Bkz. Hasan, *el-Kabâil'il-Arabiyye*, 13-14.

³⁷ İbn Hişam, *Siret-ü Rasulillah*, 691.

Bu imtiyazlar ve patronluğun verilmesi karşılığında imparatorluğun sınırlarının daha güzel bir şekilde kontrolünün sağlanabilmesi ve vergilerin toplanabilmesi gibi pek çok şeyler bekleniyordu. Onlara verilen önemli imtiyazlar arazi, şehirlerde ve eyaletlerde idarecilik koltuğu, değişik askeri seferlerde komutanlık, ganimetten paylar, iltimas, vergi muafiyeti, ticarete, endüstride ve madenlerde kayırma şeklindeydi. Hatta yöneticiler de bazı idarecilere para basma izni ve siyasi politik yöneticilik imkanları sundular. Mesela Kâdi'l-İslam (bir şehrin kadısı), şeyhü'l-beled (şehrin reisi), sâhibü'l-medine (şehrin emniyet müdürü) ve sâhibu's-sûk (pazar müfettişi, daha sonra muhtesib olarak isimlendirildi). Bu makamda olanlar gücü ve prestiji ellerinde tuttular.

Halktan bazıları imtiyazlı ayrıcalıklar ve torpil vasıtasıyla sosyo ekonomik statülerini geliştirdiler. Arapça kaynaklar hassa (elit) ve amme (genel halk) şeklinde iki sosyal sınıftan bahsetmelerine rağmen, iltimas ve ayrımcılık yeni bir orta sınıf oluşturmuştur, ki bunun için daha uygun bir kavram olmadığından dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu da sosyal bir hareketlilik aşamasının olduğunu ispat etmektedir. Orta sınıfa eğitim yoluyla (ulemanın bir üyesi olarak), ve ticaret, endüstri ve tarımda göstereceği başarı vasıtasıyla katılmak da mümkündür.

İslam tarihi boyunca, karşıt süreç de meydana geldi. Pek çok durumda, orta sınıf insanlar patronlarını ya da mal-mülklerini kaybetti, ya da işletmelerinin çöküşünü gördüler. Bu gibi olaylar onların statüsünü tehlikeye soktu ve onları yoksullaştırarak âmmenin (Osmanlı döneminde reâyânın) bir parçası olmaya zorladı. Kendisine karşı savaşılan sistem tarafından tercih edilmeyen kabileler, aynı ayrıcalıkları yeni bir iktidardan almayı umdular. Seçilen kabilelerin ihya edilmesi, tercih edilmeyen kabilelerde kıskançlık, muhalefet ve hiddet duyguları uyandırdı. Bu onları geleneksel düşmanlarına ve düşmanlarının en büyük destekçisi olan Emevi halifesine karşı savaşılmaya yöneltti. Bu kabilevi çekişmelerin, her ne kadar eski ve geleneksel olsalar da, Emeviler dönemi boyunca çok belirgin politik ve sosyoekonomik sonuçlar ortaya çıkardığı kabul edilir.

Toprağa sahip olma ve onu kullanma, idaredekilere pek çok fayda kazandırdı. Bununla birlikte, topraklarını kendi elleriyle ekip biçmek yerine, köylüleri kullandılar ya da çeşitli tarımsal anlaşmalar vasıtasıyla (muzâraa, mugâsara, musâka) kendi işlerini yapmaları için başkalarını tuttular ve sonrasında da elde edilen hasılatın keyfini sürdüler. Yine de, iyâu'l-arzi'l-meyyite geleneğine (ölü bir toprağı yeniden ihya etmek,

yani bir toprağı tarıma elverişli duruma getirmek) itibar gösterip onu takip etmek zorundaydılar. Zirai bir toplumda, arazinin ürettiğı hasılatı elde eden şahıs, arazilere (katfa, ç. katâi) sahip olan kişi gibi son derece önemliydi.³⁸

Toprak sahipliğı, tarım, araziler ve buna benzer konuları ele alırken, araştırmacı yayılmanın başında bu kabilelerin yerleşik olmayıp, garnizon şehirlerde (misr, ç. emsâr) yaşamaları gerektiğini hatırlamak zorundadır. Fakat onlar yerleşip toprak elde ettiler ve halifeler de onlara imtiyazlar verdi. Bundan sonra Horasan ve Irak'ta mevali ve Farişiler arasında yaşadılar. Hatta bazı Farişî dini kutlamaları benimsediler, günlük ticaret işlerinde Farsça konuştular ve imparatorluğun o bölgesinde Farişiler gibi giyindiler.³⁹ Çok geçmeden Horasan ve Maverâünnehir arasındaki ticarete söz sahibi oldular.

Kendilerine önemli siyasi idare mevkileri verilenler, oldukça fazla çıkar sağladılar. Onlar pek çok durumda vergi toplamaktan da sorumluydular ve genellikle gelirlerden kişisel olarak kâr elde ettiler. Irak ve Horasan'daki Yezid b. el-Mühelleb'in durumu, bu hareketten yasadışı olarak kişisel yarar sağlamış olsun ya da olmasın, belirgin bir örnektir. Halife II. Ömer (Ömer b. Abdülaziz) onu hazineden çaldığı iddiasıyla hapsedirmiştir. Bu pek çok örnekten sadece biridir.⁴⁰

Önemli vilayetlere atananlar muazzam bir idari güce sahiptiler ve fetihlerdeki orduların oluşturulması ve komuta edilmesinin yanı sıra, daha küçük bölgeleri ve şehirleri yönetmek için de genellikle kendi kabilelerinin üyelerini seçtiler. Örneğin Hişam'ın saltanatı süresince Irak valisi olan Halid b. Abdullah el-Kasrî (724-38), kardeşi Esed el-Kasrî'yi iki sefer Hosaran valisi olarak atadı (724-26 ve 734-38). İdari makamları ele geçiren bazı kabileler son derece güçlü hale geldiler. Buna en iyi örnek Abdümelik (685-705) ve I. Velid'in (705-15) iktidarları süresince Haccac b. Yusuf ile Sakîf kabilesidir. Diğer bir vaka da daha önce bahsedilmiş olan Güneyli Ezd kabilesinden Yezid b. el-Mühelleb'dir.

³⁸ Claude Cahen, *El Islam* (Madrid: 1972), muhtelif yerlerde, özellikle 131-47. Ziaul Haque, *Landlord and Peasant in Early Islam* (Islamabad: 1984), muhtelif yerlerde, özellikle 1-116, 310 vd.

³⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Wellhausen, *The Arab Kingdom and Its Fall*, muhtelif yerlerde Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 21-22.

⁴⁰ Bu konularla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 21 vd.

İdarecilik mevkilerinde valiler ve ordu komutanları hem kendileri hem de kabileleri adına oldukça kazanç sağladılar. Bazıları halifeye karşı ayaklanabilecek kadar güçlü ve zengin oldular. Bu tür isyanlar bir hayli çoktur, tıpkı Abdurrahman b. el-Eş'as'ınki gibi. Diğer valiler o kadar güçlendiler ki, halifeye karşı çıkıp kendi bağımsız eyaletlerini kurmadan önce halife onları görevden aldı. Buna örnekler I. Velid döneminde Musa b. Nusayr'ın ve ona bağlı olan Tarık b. Ziyad'ın Ifrikiyye ve el-Endülüs'ten alınmasıdır.⁴¹ II. Ömer'in Yezid b. el-Mühelleb'i görevden alması da aynı şekilde yorumlanabilir. Kuteybe b. Müslim'in, yerine geçtiği Yezid b. el-Mühelleb gibi, diğer valiler de kabileler arası çatışmalar ve muhalefet nedeniyle görevden alındılar. Eyaletlerin valileri ve şehirlerin idarecileri aynı Emevi hükümdarlık ailesine bağlı olsalar da halkın parasıyla inşa edilmiş ve Mervani ailesine verilmiş olan mal mülkten (emlaktan) ve lüks evlerden yararlanıyorlardı.

Halife ya da eyaletlerdeki vekilleri (naib ç. nuvvab) tarafından yeni fetihlerde askeri seferlere liderlik etmek için görevli (amil ç. ummal) olarak seçilenler de aynı zamanda oldukça çıkar sağladılar. Bir çok durumda hem liderler hem de kabileleri ganimetten yararlandılar. Fetihlerde başından beri ganimetin dağıtılması iştirak edenlere vadedilmişti. Bu vaad, Arap kabileler için o seferlere asker yazılmada

⁴¹ İbn Abdilhakem, *Futûhu Ifrikiyye ve'l-Endelüs: La Conquista de Africa del Norte y de España*, tras. Eliseo Vidal Beltrán (Valencia: 1966), 49-50. Bu İspanyolca çeviri İbn Abdülhakem'in *Futûhu Mısır ve Ahbâruhâ'*sının sadece bir bölümüdür. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 4:539-40, ve Endülüs'ün fethi konusunda detaylı bilgi için bkz. 4:556-67 (Leiden-Beirut thk.). *Ahbâru Mecmûa*, ed. ve İsp. çeviri Emilio Lafuente y Alcántara (Madrid: 1867), 18-20 (30-31 İsp çeviride); İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Taha Muhammed el-Zeynî (n.p.: 1967), 2:69-70, 71-77, ve 82-86; Yakubî, *Târîh-i Ya'kubî*, 2:285, ayrıca bkz. 2:294 vd.; İbnü'l-Kûtiyye el-Kurtubî, *Târîh-i İftitâhi'l-Endelüs*, thk. ve İsp. Çeviri (*Historia de la Conquista de España*) Julián Ribera (Madrid: 1926), 10-11 (İsp. çeviride 7-8). Bu açıdan tarihler çeşitlidir, İbnü'l-Kûtiyye'nin eserine göre Musa b. Nusayr Velid'in sarayına halifenin ölümünden önce girmiştir. I. Velid'le ilgili daha fazla bilgi için, bkz. *el-Uyyun ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:2-16; Ya'kubî, *Târîh-i Ya'kubî*, 2:283-92; İbn Kuteybe, *Al-Ma`arif*, 359. Ayrıca bkz. Ebu'l-Fidâ, *Muhtasâr min Târîhi'l-Beşer*, yazma no:1641, Real Biblioteca de El Escorial, 123, burada yazar Süleyman'ın I. Velid'in ölümünü yedi gün sonra Ramallah'ta öğrendiğini kabul eder. Bu nedenle, iktidarı ele geçirmek için aceleyle Şam'a gitmiştir. Velid'in çeşitli camiler ve diğer kamusal yapıları imarı ile ilgili olarak, bkz. *el-Uyyun ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:4-5 ve 3:12; Angel González Palencia, *Historia de la España Musulmana* (Barcelona: 1925), 9; Dozy, *Historia de los Musulmanes de España*, 1:339-57; Lévi-Provençal, *España Musulmana: Hasta la Caída del Califato*, 18-19; Chejne, *Muslim Spain*, 9.

önemli bir teşvikti. Bu açıdan kişinin iki önemli konuyu göz önünde bulundurması gerekir:

Birincisi, hem Kuzeyli hem de Güneyli kabileler İslam'ın yayılmasını ve fetihlerini yürütmüş ve bunlardan yararlanmışlardır. Hz. Ömer zamanından beri Kaysî kabileler ekonomik olarak kâr elde etmek amacıyla yeni fetiharayışları içerisine girdiler. Kâhtânî kabileler de aynı şekilde İslam'ın yayılmasını destekleyip onu batıya doğru yönlendirdiler. Güney kabileleri asimilasyon projelerini (yani gayri Arap mühtedilerin [mevali] kabul edilip eşit muamele görmesi) daha çok şubüyye ile paylaştı. Ayrıca Yemenî kabilelerin de fetihlerde aynı şekilde örgütlenip iştirak ettiklerini hatırlamak da konuyla ilgilidir (yine Yezid b. el-Mühelleb'in durumu bu bağlamda iyi bir örnektir). Aslında, çeşitli vesilelerle Irak ve Horasan'daki kabileler arası çekişmeler, fetihler ve ganimetin paylaşılması ve Mudar'ın kendi gruplarını savunurken Yemenî'leri böyle savaflara iştirak etmekten engellemesi yüzünden tetiklendi.

İkincisi, Irak, Horasan, Kuzey Afrika ve Endülüs'e taşınan çok sayıda Arap'a rağmen, onlar yerli Farisîler, Berberîler ve Vizigotlar arasında daima azınlık (bununla birlikte idareci bir grup) nüfustular. Fetihler için Araplar yerel halkı askere alıp orduları düzenlemek zorundaydılar. Tarık b. Ziyad ve Musa b. Nusayr tarafından Endülüs'ü ele geçirmek için tertip edilen ordular esasen Berberîler'den oluşmaktaydı.⁴² Doğuda Kuteybe b. Müslim, Fergana gibi uzak Orta Asya fetihlerine katılmış olan yerli Farisîleri askere aldı. Onun ordusu, doğuda Arap askeri liderler tarafından fetihler için tertip edilen pek çok benzeri ordu gibi, çoğunlukla mevaliden oluşturulmuştu. Bununla birlikte, ganimet paylaşımında daha az kazanç elde ettiklerine göre, mevali, Müslüman Araplara oranla eşit muamele görmüyordu. Bu husus Arapça kaynaklarda açıkça zikredilmektedir ve ganimetin taksiminde ne kadar ayırım yapıldığını ifade etmektedir.

⁴² *Ahbâru Mecmûa*, muhtelif yerlerde, özellikle 6-7 (İsp. çeviride s.21); İbnü'l-Kûtiyye, *Târîh-i İftitâhi'l-Endelüs*, 4-6 (İsp. çeviride 2-3); İbn Abdilhakem, *Fütûhu İfrikiyye ve'l-Endelüs*, 41-42; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2:60-62; el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 230-35. Endülüs'ü fetheden orduların mevali oluşumuyla ilgili bir çalışma için, bkz. Crone, *Slaves on Horses*, 53; Vallvé, "España en el siglo VIII: Ejército y sociedad," muhtelif yerlerde, özellikle 51-112; Roberto Marín-Guzmán, "Ethnic Groups and Social Classes in Muslim Spain," *Islamic Studies* 30, nos. 1-2 (1991): 37-66.

Farisîlerin ve Berberîlerin askere alınmasındaki bu adaletsiz muamele hem doğudaki hem de batıdaki, Kuzey Afrika ve Endülüs'teki mevali ayaklanmaları için önemli bir nedendi.⁴³ Örneğin, Endülüs'te arazi dağıtımı tartışmalı bir meseleydi. Araplar en iyi arazileri kontrol ediyorlardı ve Berberîler de Galicia, León, Asturias, La Mancha ve Extremadura'nın en kurak bölgelerine hapsolmuşlardı. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İzari Berberîler'in şehirlerde yaşamaktan hoşlanmadığını ve o kurak bölgeleri tercih ettiklerini çünkü onların Kuzey Afrika'daki yerel bölgelerine benzediğini iddia eder.⁴⁴ Bu büyük tarihinin görüşleri kesinlikle dikkatle ele alınmalıdır.

Emevi Siyaseti ve İktidarı: Yönetim, Kabilevi Ayrılıklar ve Abbasi İhtilalinin Kökenleri

Emeviler tarafından arazi sahipliği, komuta ve idarecilik mevkileri, vergi muafiyeti ve diğer şeyler konusunda Kuzeyli kabilelere tanınan sayısız ayrıcalıklar Kâhtân'ı üzmüştü. Güneyliler hem Mudar'a hem de Emeviler'e karşı çıktılar ve Irak ve Horasan'da düşmanlarıyla güçlü bir şekilde savaştılar. Bu Emeviler'in çöküşünü ve Abbasiler'in iktidara yükselmesini sağladı. Abbasiler'in sadece Güneyli kabilelerin desteğini sağlayarak değil, aynı zamanda mevali ve diğer grupların dahil olması gibi pek çok sebeple de iktidara geldiğini dikkate almak önemlidir. Onların imparatorluğun diğer kısımlarındaki çekişmeleri, her ne kadar Kuzey Afrika ve Endülüs'te değinilmiş olsa da, Abbasi ihtilalinden bahsederken batıda çok az etkisi olduğundan dolayı, bu makale kapsamının dışındadır.

⁴³ Bkz. İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-Âyân*, 4:86-87; *Ahbâru Mecmûa*, 6-7 (İsp. çeviride 20-21); Crone, *Slaves on Horses*, 53. Hizmet ettikleri orduda hizmetlerinden dolayı ödeme yapmayan *mevaliye* karşı ayrımcılık hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. Taberî, *Târihu'l-Rusul ve'l-Mülûk*, 2:1354. (thk. Leiden). Ayrıca bkz. Kennedy, *The Early 'Abbasid Caliphate*, 43-45. Roberto Marín-Guzmán, "Marginados y Discriminados en el Islam Medieval: Una aproximación metodológica," yakında basılacak.

⁴⁴ İbn-I İzârî el-Merrakuşî, *el-Beyâni'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Reinhard Dozy, tamamlayan: G. S. Colin ve Évariste Lévi-Provençal (Beyrut: tarihsiz), 2:7. Ayrıca bkz. Mustafa Ebu Dayf Ahmed, *el-Kabâli'l-Arabiyye fi'l-Endelüs: Hattâ Sükûti'l-Halifeti'l-Emeviyye* (Casablanca: 1983), 71-72; Roberto Marín-Guzmán, "Unity and Variety in Medieval Muslim Society: Ethnic Diversity and Social Classes in Muslim Spain (711-1090)," ; Sanaa Osseiran, *Cultural Symbiosis in al-Andalus: A Metaphor for Peace* (Unesco, Beirut: 2004) 91-106, 352-60.

Süfyani Emevi ailesini oluşturan ilk üç Emevi halifesi Muaviye (661-80),⁴⁵ Yezid (680-83),⁴⁶ ve II. Muaviye (683-84),⁴⁷ Güneyli kabileleri desteklediler. Taberi'ye göre Muaviye 50.000 Ezd ailesinin Horasan'a yerleşmelerini desteklemiş, hatta emretmiştir.⁴⁸ Onlar çoğunlukla Merv ve çevresine yerleştiler, Muaviye onlara yardım etti, çünkü onlar Hz. Ali karşısında Talha ve Zübeyr'i desteklemişler, böylece Ali-karşıtı olarak tanınmışlardı.⁴⁹ Kuzeyli kabileler bu tedbirlere karşı çıktılar. Bununla

⁴⁵ Emevi hanedanlığının kökenleri ve Muaviye hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. İbn Mâce, *Târîhi'l-Hulefâ*, 27; Suyûtî, *Târîhi'l-Hulefâ*, 194-205. Ayrıca bkz. İbn-i Kuteybe, *el-Ma'arif*, 344-45 ve 349-50; Ya'kubî, *Târîhi'l-Ya'kubî*, 2:216-24. Ayrıca bkz. Amad, *el-Haccâc b. Yusuf es-Sakafî*, 43-48; Kennedy, *Prophet*, 83 vd. Suriye halkı Muaviye'ye biat ettiler. Detaylı bilgi için, bkz. İbn-i Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1:74. Muaviye'nin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili detaylı bir açıklama için, bkz. el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Max Schloessinger (Kudüs: 1971), 4A:11-138. Yezid'e biat ve saltanat sistemi uygulaması için, bkz. el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Max Schloessinger (Kudüs: 1971), 4B:12-13; İbn-i Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1:174-75. Arap kaynakları Emevi hanedanlığı konusunda objektif değildirlir, özellikle de Abbasiler döneminde yazılmış olanlar. Bazı erken dönem Arap kaynakları Emeviler'i meşru idareciler değil, gaspçılar olarak kabul ederler. Bu gibi kaynakların açık bir örneği Şii Mes'ûdî'nin eseridir. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf* ında Raşid halifelerin yönetimini tıpkı çağdaşları el-Müstekfî ve el-Müftî el-Fadl'a kadarki Abbasi halifeleri gibi hilafet olarak açıklar. Mes'ûdî'nin görüşüne göre Emevi yöneticilerinin tamamı halife değil, kraldırlar, bunun da tek istisnası Ömer b. Abdülaziz'dir. Mes'ûdî, onların yönetim sürelerini bahsedilen istisnayla birlikte, *hilafet* olarak değil, her Emevi idarecisinin eyyâmı (döneminin günleri) olarak tanımlar. Örneğin, Muaviye'nin biyografisi "Eyyâm-ı Muaviye b. Ebi Süfyan" (Muaviye b. Ebi Süfyan Dönemi) başlığıyla verilmiştir. Mes'ûdî aynı zamanda Hasam b. Ali b. Ebi Talib'i de halife olarak kabul etmiş ve biyografisini "Hilâfet-i Hasan b. Ali aleyhisselam" (Hasan b. Ali'nin Halifeliği, selam onun üzerine olsun) başlığıyla vermiştir. Daha fazla bilgi için, bkz. Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 276-78.

⁴⁶ İbn-i Mâce, *Târîhi'l-Hulefâ*, 28; Suyûtî, *Târîhi'l-Hulefâ*, 205-10; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 278-81. Yezid'le ilgili genel bir anlatım için bkz., el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4B:1-11; Ya'kubî, *Târîhi'l-Yâkubî*, 241-42; İbn-i Kuteybe, *el-Ma'arif*, 351-52.

⁴⁷ İbn-i Mâce, *Târîhi'l-Hulefâ*, 28-29; Suyûtî, *Târîhi'l-Hulefâ*, 210-11; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 281; el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4B:62-65; `Amad, Haccâc b. Yusuf es-, 114. Benî Ebi Süfyan'la ilgili daha detaylı bilgi için, bkz., el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4B, muhtelif yerlerde, özellikle 124-49; H. Lammens, "Mo'awiya II ou le dernier Sofianides," *Rivista delgi Studi Orientali* 7, fascicolo 1, (1916): 1-49.

⁴⁸ et-Taberi, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, 2:161 (tahkik Mısır). Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 24; Marín-Guzmán, *Kitâbu'l-Buhâlâ [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, 48-49.

⁴⁹ Michael Morony, *Iraq after the Muslim Conquest* (Princeton: 1984), 248-49; Hasan, *el-Kabâil'il-Arabiyye*, 21-38. Ezd kabilesi artık Kâhtân denilen 27'den fazla alt bölümüyle beraber, en önemli Arap kabilelerinden biridir. Daha fazla detay için, bkz. Hasan, *el-Kabâil'il-Arabiyye*, 22. Bu alt birimlerle ilgili daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Yâkut,

birlikte, muhtemelen halife ve onun sıkı yönetiminin korkusu nedeniyle, el-Cezire (Irak) ya da Suriye'de çatışma çıkmadı. Muaviye'nin ölümünden sonra, özellikle Abdullah b. Zübeyr mücadelesi (iç savaşı) tarafından kendisine meydan okunan Yezid yönetimi altında, o bölgelerde Mudar-Kâhtân muhalefeti yeniden harekete geçti. Yezid Kâhtânî yanlısı siyaseti nedeniyle, Hicaz'da İbn Zübeyr'i destekleyen bazı Kuzeyli kabilelerin muhalefetiyle karşılaştı.⁵⁰

Muaviye b. Yezid'in⁵¹ yerine geçen I. Mervan (684-85), ikinci ve son Emevi hükümdar ailesi olan Mervani Emevi hanedanlığını başlattı. Annesi bir Kelbîydi, bu nedenle o Kâhtânî kabilelere güveniyordu. Kaysîler düşmanları olan Kelbîlerin baskın konumundan hoşlanmadılar ve yöneticilere karşı çıktılar. Bazı Kaysî kabileler, özellikle Süleym, Amir ve Gatafan, Abdullah b. Zübeyr'in Hicaz'daki hareketini desteklediler.⁵² Belazürî Sistan'ı da içine alan Horasan vilayetinin valisi olan İbn Ziyad'ın kabileler tarafından itibar görmediğini ve kabul edilmediğini yazar. Bu

Mücemu'l-Büldân, 3:330 vd.; eskiden yerleştikleri bölgelerden, özellikle Mekke civarı ve Şam'a kadar kuzey Hicaz'dan ayrılmalarıyla ilgili, bkz., İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber* (Beyrut: 1956), 2:524-28; Müslüman İmparatorluğu'nun hududu olarak Horasan hakkında, bkz. el-Hemedânî, *Kitâbu's-Sifa Cezîretü'l-Arab*, 32; ve Horasan'ın Türk toprakları (Ard al-Turk) yanında bir hudud bölgesi olarak açık bir anlamı için, bkz. 38 ve 43.

⁵⁰ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 5:132-33 ve 136-40; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, 2:468-83. (tahkik Leiden). Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2:12-13; Hasan, *el-Kabâil'il-Arabiyye*, 179; 'Amad, el-Haccâc b. Yusuf es-Sakafî, 113. Yakubî, *Târîhi'l-Yâkubî*, 2:255-56 yazar ki Yezid'in ölümünden sonra, Hicaz'da ve Hims, Kufe, Basra, Şam, Filistin, Kinnesrin, Horasan ve Mısır gibi imparatorluğun diğer pek çok yerinde yaşayan bazı kabileler İbn-i Zübeyr'i desteklemişlerdir. Yakubî İbn-i Zübeyr'in Hims, Kufe, Basra, Şam, Filistin, Kinnesrin ve Mısır gibi yerlerdeki temsilcilerinin de bir listesini verir. Hatta Yakubî Mısır halkının İbn-i Zübeyr'e bağlılıklarını bildirdiğinden de bahseder. Şöyle yazmıştır: "*Wa Ahl Misr fi Ta'atîhi [İbn al-Zubayr]*" (Mısır halkı onun itaati altındadır). Daha fazla bilgi için, bkz. Yakubî, *Târîhi'l-Yâkubî*, 2:255 vd. Ayrıca bkz. İbn-i Kuteybe, *al-Ma'arif*, 356 vd; Kennedy, *Prophet*, 87, 91, ve 93; Crone, *Slaves on Horses*, 34-36.

⁵¹ Mervan b. Hakem'le ilgili olarak daha fazla bilgi için, bkz. İbn Mâce, *Târîhi'l-Hulefâ*, 29; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 282-86. Muaviye b. Yezid'le ilgili olarak daha fazla bilgi için, bkz. Suyûtî, *Târîhi'l-Hulefâ*, 210-11; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 281; İbn-i Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2:10-11; İbn-i Kuteybe, *al-Ma'arif*, 353-58; Brockelmann, *History*, 76-78; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the Abbasid Revolution*, 25.

⁵² Roberto Marín-Guzmán, "La Escatología Musulmana: Análisis del Mahdismo," *Cuadernos de Historia*, no. 44 (San José, Costa Rica: University of Costa Rica, 1982), muhtelif yerlerde; Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia*, 170-72; Wellhausen, *The Arab Kingdom*, muhtelif yerlerde, özellikle 159-60 ve 181.

nedenlere dayanarak o bölgeyi terkedip İbn-i Zübeyr'e katılmıştır.⁵³ Bununla beraber, Güneyli Arapların oldukça büyük bir kısmı Muaviye'nin emirlerini takip ederek Horasan'a gidip yerleştiler, fakat Kuzeyli Arapların zaten en iyi yerleri işgal ettiklerini gördüler.

Bu gerçekler her iki bölgedeki kabileler arası çekişmenin özellikle ekonomik ve siyasi nedenlerle olduğunu kısmen açıklar. Mesela Irak'ta Araplar daha çok Kufe ve Basra'nın verimli arazilerine taşınıp yerleştiler. İlk gelenler sonraki gelenleri kendi konumları için bir tehdit olarak gördüler. Böylece problemler ortaya çıktı, çünkü toprak dağıtımında avantajlı olmayanlar bölgenin "eski" Arapları tarafından keyfi sürülen ayrıcalıklı konuma kızmışlardı. Irak'ta Yemenîler Mudarla savaştılar çünkü Kuzeyli kabileler en iyi arazileri tekellerine almışlar ve Güneyli kabilelerin Ermeniyeli'deki kârlı fetihlere iştirak etmelerini engelliyorlardı.⁵⁴ Öte yandan, Mudar da Güneyliler'den çok Kuzeyli kabilelerin bulunduğu bir bölge olan Horasan'da yerleşmiş olan Kâhtân'a karşı çıkıp onlarla savaşıyordu. Bunun yanı sıra, Mudar fetihlere doğrudan katıldıkları için daha çok kendi haklarının olduğunu iddia ediyordu.⁵⁵

Süfyaniler'in dolambaçlı yönetim şekillerinin aksine, Mervaniler her zaman hükümetin merkezileştirilmiş sistemi üzerinden eşrâfî (kabile liderleri) ve yöneticileri dengede tutmaya çalıştılar. Mervaniler ayrıca Emiru'l-Mü'minin ve valilere karşı sorumlu olan ve imparatorluğun merkezileştirilmesi, korunması ve yönetimi için temel vasıta olarak hizmet eden bir ordu da kurdular. İlk defa olarak ordu halifeye bağlıydı.⁵⁶ Devletin ordusunu şekillendiren Suriyeli birlikler, isyanları bastırmak, idareyi merkezileştirmek ve devletin doğrudan denetimini sürdürmek

⁵³ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 414. Kuzeyli kabilelerin İbn-i Zübeyr isyanına desteğiyle ilgili daha detaylı bilgi için, bkz. el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4:136-40. Ayrıca bkz. 'Amad, Haccâc b. Yusuf es-Sakafî, 113'te, Kuzeyli kabilelerin Yemenîler'in Emeviler'in desteği sayesinde güç kazanmasından korktukları için İbn-i Zübeyr'e katılıp onu destekledikleri şeklinde ilginç bir gözlemlerde bulunur.

⁵⁴ M. A. Shaban, *El Islam* (Madrid: 1976), 1:106-7; Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia*, 135-62. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 24-25.

⁵⁵ Hasan, *el-Kabâilî'l-Arabiyye*, 179-82 and 183-89; Marín-Guzmán, *Kitabu'l-Buhâla [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, 44-61.

⁵⁶ Muhammed Diyaeddîn el-Reyyîs, 'Abdülmelik b. Mervan ve el-Devletü'l-Emeviyye (Kahire: 1969?), 46-48; Abdülvahid Zünnûn Taha, *el-Irak fî Ahdî'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakafî* (Musul: 1985), 204-5; Crone, *Slaves on Horses*, 37-39. Bir kurum olarak ordu için, bkz. Marín-Guzmán, "Some Reflections on the Institutions of Muslim Spain," 26-56.

amacıyla, ülkenin değişik kısımlarına gönderildiler. Bununla birlikte, onların Irak ve Horasan'daki varlıkları, Suriye ve Irak arasındaki hasımlığın bir sonucu olarak, başka sorunlara yol açtı. Suriyeli birlikler aynı zamanda Berberî isyanlarını durdurmak için Kuzey Afrika ve Endülüs'e de gönderildiler. Örneğin Hişam (Belc b. Bişr liderliğinde) Suriye birliklerini Kuzey Afrika ve Endülüs'teki Berberî isyanını bastırmak için göndermişti. İber Yarımadası'nda Endülüs valisi Yemenî olduğundan dolayı, Suriyeli birliklerin burada bulunmaları süresince kabileler arası kan davaları meydana geldi.

Mervaniler dönemi boyunca, halifeler valileri komutanlardan seçmeye başladılar. mütevazî bir aileden gelen Haccac b. Yusuf'un Şam şurtasında (polisinde) başladığı askeri hizmetleri vasıtasıyla önemli konumlara gelebilmesi bunun güzel bir örneğidir. Haccac b. Yusuf, Sonunda Abdülmelik b. Mervan'ın askeri, siyasi ve ekonomik reformlarının mimarı olmuştur.⁵⁷ Mervaniler merkezileştirme politikası bağlamında,

⁵⁷ Haccac'ın Irak'taki vergilendirmede ve ikta teşekkülündeki rolüyle ilgili olarak daha detaylı bilgi için, bkz. Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, 63; 'Amad, *Haccâc b. Yusuf es-Sakafi*, muhtelif yerler, özellikle 23-24 ve 85-87. İhsan Sıdkı 'Amad Sakif kabilesi (esas olarak Tai'f'te yerleşmişlerdir) ve Emeviler arasındaki ilişkinin köklerini ve gelişimini tartışır (85-87 ve 101). Bu ilişkiler esasen Mervan b. Hakem yönetimi altında, Haccac ve babası Fustat'ın (Mısır) yönetimine katıldıklarında gelişmiştir. Arapça kaynaklar Haccac ve babasının Suriye'ye gitmek üzere Mısır'dan ayrıldıkları zamanın Mervan b. Hakem mi yoksa Abdülmelik b. Mervan dönemine mi rastladığı hakkında çelişkili rivayetler içermektedir. Bununla birlikte, kaynaklar Haccac ve babasının, Hicaz'daki İbn-i Zübeyr fitnesini durdurmak amacıyla Mervan b. Hakem tarafından organize edilen askeri sefere Suriye'de katıldıkları konusunda hemfikirlerdir. Onların Şam'a taşındıklarını kastedip etmedikleri konusu ise hala tartışmalıdır. Sonrasında, Emeviler için çalışan bir Sakifli (Haccac b. Yusuf), İbn-i Zübeyr'i yenmiştir. Haccac, aynı zamanda Abdülmelik b. Mervan'ın reformlarının mimarıdır. Haccac'ın Tai'f'teki faaliyetleriyle ilgili olarak daha detaylı bilgi için, bkz. İbn-i Kuteybe, *el-Ma'arif*, 548. Ayrıca aşağıdaki kaynaklara da bkz.: 'Amad, *Haccâc b. Yusuf es-Sakafi*, 385-386; İbn-i Abdilhakem, *Futuhu Mısır ve Ahbâruhâ*, 109 vd.; Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, muhtelif yerler, özellikle 112 ve 128-42; Taha, *el-İrak fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakafi*, 26-27. Ayrıca bkz. İbn-i Kuteybe, *el-Ma'arif*, 396-97. Haccac'ın Abdülmelik b. Mervan'a biatıyla ilgili daha detaylı bilgi için, bkz. *el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:9 ve bkz. 3:10-11 Haccac'ın idari pozisyonları için; Kennedy, *Prophet*, 100; Crone, *Slaves on Horses*, 42 vd.. Ömer b. Abdülaziz'in ikta kurumunu devam ettirmesiyle ilgili olarak, bkz. Yahya b. Adem el-Kureşî, *Kitâbu'l-Harac*, (Lahore: H.1395), 83-89; Reyys, *Abdülmelik b. Mervan*, 187-93; Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, 37-38 ve 95. Haccac'ın Şam şurtasındaki rolü ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için, bkz. İbn Abdîrahbîh, *el-İkdu'l-Ferîd*, 5:14. İkta ve gelişimiyle ilgili olarak genel bir çalışma için, bkz. Claude Cahen, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale* (Şam: 1977), 231-69. Haccac'ın

belli bir maksatla yeni kurumlar oluşturdular. Berid teşkilatı (posta sistemi) hem etkili bir iletişim sistemi, hem de hükümetin vilayetlerdeki çıkabilecek sorunlardan ve ayaklanmalardan haberdar olmasını sağlamanın en güzel bir yolu olarak çok iyi bir şekilde organize edilmişti. Belgelerin yazılması ve mühürlenmesi divan-ı resail ve divan-ı hatem kurumlarıyla geliştirilmişti.

Mervaniler kendi topraklarında Sasani ve Bizans paralarının yerine, İslam'a özgü bir para da piyasaya sürmüşlerdi. Asıl İslami paralar Abdülmelik ve valisi el-Haccac yönetimi döneminde basıldı. Paralar tamamen epigrafikler ve İslam herhangi bir insan ya da hayvan tasvirini yasakladığı için üzerlerinde hükümdarın portresi yoktu.⁵⁸ Suriye ordusu ve merkezileşme politikasının yanında kendi paralarına da sahip olmak, Mervani Emevi hanedanlığına büyük bir güç ve imparatorluk üzerinde etkili bir kontrol sağladı.

I. Mervan'ın⁵⁹ kısa hükümdarlığından sonra başa geçen ve Ebs kabilesinden Kaysî bir kadınla evlenen Abdülmelik b. Mervan (685-705), Özellikle Sakif kabilesinden Haccac'ı Irak valisi olarak atamasıyla Kays kabile konfederasyonunun desteğini almış ve onlara dayanmıştı. Haccac

Irak'taki valiliği hakkında hada fazla bilgi için, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:374-80. Basra'daki konumuyla ilgili detaylı bilgi için, bkz. 4:380-87 (tahkik Leiden-Beyrut). Haccac aynı zamanda Irak'taki şurtasında *mevla* olarak atanmıştı. Detaylı bilgi için, bkz. Yakubî, *Târîhu'l-Yâkubî*, 2:328. Ayrıca bkz. Patricia Crone, "Mawla," *Encyclopaedia of Islam* (2) (Leiden: E. J. Brill, 1989), 4: Bölüm 111-12, 874-82, özellikle 879; Marín-Guzmán, *Kitabu'l-Buhâla [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, muhtelif yerler, özellikle 63-64, 131-32, 164-66.

⁵⁸ Bkz. Arthur Pope, *An Introduction to Persian Art since the Seventeenth Century* (London: 1930), muhtelif yerlerde; Roberto Marín-Guzmán, "El Islam, una religion," *Crónica* 3 (1982), 81-90; Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia*, 107-21. Resimler içermeyen ilk Arap Müslüman dirhemlerinin basımıyla ilgili olarak, 695 ya da 696, bkz. Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 2:939 (tahkik Leiden). Ayrıca bkz. el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 465-66, ki ilk epigrafik Müslüman paralarının 695-696'da değil, 693 ve 694'te basıldığını düşünür. Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyetü'd-Dîniyye* (Kahire, tarihsiz), 76-77; Taha, *el-İrâk fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakafi*, 164-66, özellikle 165. İslamî para basımı için, bkz., Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, 38-51; Taha, *el-İrâk fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakafi*, 160-81; Kennedy, *Prophet*, 88. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 26-27.

⁵⁹ İbn-i Mâce, *Târîhu'l-Hulefâ*, 29; Mes'udî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 282-86; Kennedy, *Prophet*, 93. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 26-27.

Irak'a vali olmadan önce Hicaz'da İbn Zübeyr'i halihazırda yenmişti. Haccac, Irak ve Horasan'daki Kayısların iktidarını sağlamlaştırdı.

Haccac'ın Görevi kolay değildi ve ona karşı çok sayıda mücadele başlatıldı. Halifenin kabilelerin kontrolüyle ilgili problemler ve zorlukların farkında olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu nedenledir ki halife, Haccac'ı o bölgeye göndermeye ikna edebilmek için ona Kufe'yi bir hediye (sadaqah) olarak sunmuştur. Belazürî'nin *Ensâbu'l-Eşrâf*'ında naklettiği bir mektubünde halife şöyle yazmıştır: "Ya Haccac qad a'taytuka al-Kufah sadaqatan fata'ha wata't yatada'al minha ahl al-Basrah. (Ey Haccac, Kufe'yi sana bir hediye olarak verdim, bu nedenle, onu öyle sıkı kontrol et ki, Basra halkının gözü korksun [korksunlar ve sana karşı isyana kalkışmasınlar])"⁶⁰ Abdülmelik Irak'ın kontrolünü etkili bir şekilde sağlamak ve bütün isyanları durdurmak için onu Irak'a vali olarak atadı. Bu görevlerin üstesinden gelmek amacıyla Haccac Haricileri yenmek ve yeni fetih amaçlı savaşlara iştirak etmeleri için Arapları orduya katılmaya zorladı. Her ne kadar bazı Araplar Haccac'ın bu yönteminin diktatörlük uygulaması olduğu konusunda şikayet etseler de Haccac'ın savaşlara katılmasını reddeden kimseler etkili bir tehdit olan boyunlarının vurulmasıyla karşı karşıya kaldılar. Böyle bir durumda, neden çok sayıda Arap'ın Emeviler'i gaddarlık ve baskıcılıkla suçladığı kolayca anlaşılabilir.

Haccac, Irak'taki kabileleri güçsüz konumları nedeniyle kontrol edebiliyordu. Irak'taki kabilelerin iç meseleleri ve Harici tehdidi, tek tük ve zayıf direnişlere rağmen, özellikle Kufe ve Basra ordugah şehirlerinde, onları Haccac'ı kabul etmeleri noktasına getirmişti. Haccac Irak'ta hem kentsel hem de kırsal alanlarda çok daha ciddi bir Harici muhalefetiyle karşılaştı. Örneğin, Basralı Ezârika, Emeviler'in şehri idare etmesine şiddetle karşıydılar. Kufe'de, Şebib b. Yezid, Haccac'a karşı Harici isyanlarına liderlik etti.⁶¹ Harici ayaklanmalarını bastırmak amacıyla, Irak'a

⁶⁰ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4:240 (yazma), alıntı: Hasan, *el-Kabâil'il-Arabîyye*, 138. Ayrıca bkz. İbn-i Kuteybe, *el-Ma'arif*, 357, Abdülmelik b. Mercan'ın Haccac'ı, Haccac İbn Zübeyr'i yendikten ve Mekke'de Kabe'yi yeniden inşa etmeye başladıktan sonra Irak valisi olarak atadığını belirtir. Ayrıca bkz. İbn-i Kuteybe, *el-Ma'arif*, 396-97.

⁶¹ Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 2:1018 (tahkik Leiden); Bağdâdi, *el-Fark Beyne'l-Firâk*, muhtelif yerlerde; el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4B:90-94; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:365-67 ve 4:437-39 (tahkik Leiden-Beyrut); İbn Rusta, *Kitâbu'l-A'lâk en-Nefise*, tahkik: M. J. de Goeje (Leiden: 1892), 217; Henri Laoust, *Les schismes dans l'Islam* (Paris: 1977), 40-41; Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, 473-75; Montgomery Watt, *Free Will and Predestina-*

Suriyeli birlikler gönderildi. Ayrıca bu dönemde, kaynaklara göre, esas olarak Suriyeli birliklere bir üs olarak hizmet etmesi amacıyla ordugah şehih Vâsıt kuruldu.⁶²

Her ne kadar Haccac Arap kabile çekişmelerini ve iktidar mücadelelerini dengelemeye çalıştıysa da, Ezd kabilesinden Mühelleb b. Sufra ve (oğlu) Yezid b. el-Mühelleb'i Horasan valileri olarak atayıp on-

tion in Early Islam (London: 1948), 36-37; Montgomery Watt, *The Formative Period of Islamic Thought* (Edinburgh: 1973), muhtelif yerlerde, özellikle 20-21; `Amad, *Haccâc b. Yusuf es-Sakafî*, muhtelif yerlerde, özellikle 229-249. Ezârika Harici grubuyla ilgili detaylı bilgi için, bkz. age., 232-39. Şebibiye hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. age., 240-49. Ayrıca bkz. Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, 154-56; Taha, *el-İrak fî Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakafî*, benzer şekilde, özellikle 97-101; Kennedy, *Prophet*, 98; Francesco Gabrieli, "Sulle origini del movimento Harigita," *Rendiconti dell' Accademia Nazionale dei Lincei Classe di Scienze Morali e Storiche*, no. 3: Fascicolo 6 (Nov. 1941), 110-17. Haccac'ın Irak'ta Ezârika ile karşılaşması hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2:275-76; Crone, *Slaves on Horses*, 39. Taberistan'daki Ezârika ile savaşmak için gönderilen Suriyeli birlikler hakkında bir çalışma için, bkz. Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 2:1018 (tahkik Leiden); el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 11:338 vd. Irak'ta Şebib'e karşı mücadele hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 2:943 vd. (tahkik Leiden).

⁶² Brockelmann, *History*, 89; Hawting, *The First Dynasty of Islam*, 67; Kennedy, *Prophet*, 102. Vâsıt hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:495-97 (tahkik Leiden-Beyrut); el-Hemdani, *Kitabü's-Sifah Cezirati'l-'Arab*, 148; Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, 158-59; `Amad, *Haccâc b. Yusuf es-Sakafî*, 443-54. Bu yazar Vâsıt'ın kurulmasının ve inşasının gerçek nedeninin Haccac'ın vilayetini yönetmesi ve kontrol etmesinde, ve aynı şekilde Arap kabilelerini de kontrol etmesinde yeni bir merkeze sahip olması olduğunu iddia eder (s.443). Mucemü'l-Buldân'ında (5:348), Yakut Vâsıt'ı meydana getiren nüfusun Suriyeli birliklerin yanında genellikle Iraklı Araplar, özellikle de Haccac'ı destekleyen Kufelilerden oluştuğunu iddia eder. Ayrıca bkz. age., 4:883, Haccac'ın Kufe'de kalmayı istemediği gibi, idari hedefleri için yeni ve özel bir şehir inşa etmek istediğini açıklar. Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 6:383-84 (tahkik Mısır, 1969-70). Ayrıca bkz. Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 2:1125 (tahkik Leiden). el-Ma'arif'inde, İbn-i Kuteybe Haccac'ın Vâsıt'ı H.83'te kurduğunu belirtir. Müslüman tarihçiler ve coğrafyacılar arasında şehrin neden Vâsıt olarak adlandırıldığına dair fikir birliği yoktur. Bu bağlamda iyi bir tartışma ve Arapça kaynakların ne dedikleriyle ilgili bir karşılaştırma için, bkz. `Amad, *el-İrak fî Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakafî*, 153-54; el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (Beyrut, Leiden 1906 tahkikinin yeniden basımı, tarihsiz) 118. Ayrıca bkz. Sabatino Moscati, "Il tradimento di Wasit", in *Le Museon*, no. 64 (1951): 177-186; Amikam Elad, "The Siege of al-Wasit (132/749): Some Aspects of `Abbasid and `Alid Relations at the Beginning of the `Abbasid Rule," in *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, ed. Moshe Sharon (Jerusalem: Leiden, 1986), 59-90; `Arafah, *Al-Khurasaniyun wa Dawruhüm*, 77-82; Kennedy, *Prophet*, 115. Ayrıca bkz. Brockelmann, *History*, 105-6; Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate*, 36; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 100-1.

ları orada bir kaç yıl tutmasıyla, uzun vadede Kaysi gücünü desteklemiştir. Daha sonra Yezid b. el-Mühelleb'i Kays'tan zayıf bir kabile olan Bahila'ya mensup Kuteybe b. Müslim ile değiştirdi. Güneyli kabileler bu siyasi tedbirlere karşı çıktılar ve iki kabile birliği arasında yeni gerginlikler arttı.

Kuteybe b. Müslim, Horasan'da 10 yıldır (705-15) valilik yaptı ve fetih hareketlerine de öncelik verdi. Orta Asya'da gerçekleştirdiği pek çok başarılı fetihlerle de bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kuteybe, İslam'ın daha da büyümesine yardım eden Semerkand,⁶³ Buhara,⁶⁴ Beykent,⁶⁵ ve Harezm⁶⁶ gibi şehirleri fethetti. Orduları Fergana'ya kadar gittiler.⁶⁷ Bununla birlikte, I. Velid'in (705-15) iktidara gelmesi, Horasan ve Orta Asya yönetimi üzerinde doğrudan bir etki yaptı. I. Velid, Kuteybe b. Müslim tarafından düzenlenen seferlerde⁶⁸ Kelbileri kızdırmamak

⁶³ Bkz. İbn-i Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yân*, 4:87; Kennedy, *Prophet*, 103; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:571-76 (tahkik Leiden-Beyrut); Ya'kubî, *Kitâbu'l-Buldân*, tahkik M. J. de Goeje (Leiden: 1892), 293-94; Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, 327-28; *el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:2; Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2:286-87.

⁶⁴ Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshakhi, *Ta'rih i-Bukhara: Description topographique et historique de Boukhara avant et pendant la conquête par les arabes* (Amsterdam: 1892, yeniden basım 1975); *History of Bukhara*, çeviren Richard Frye (Cambridge, MA: 1954), 47-55; Kennedy, *Prophet*, 103. Ayrıca bkz. İbn-i Hallikan, *Vefâyâtü'l-Â'yân*, 4:86-87; Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2:285-86; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:535 ve 542 (tahkik Leiden-Beyrut); Ya'kubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 292-93; ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, 327-28; Wellhausen, *The Arab Kingdom*, 437-38; Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, 192.

⁶⁵ Hamilton Gibb, *The Arab Conquests in Central Asia* (New York: 1970), 32-35; Richard Frye, *Bukhara: The Medieval Achievement* (Norman, OK: 1965), 15; Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, 192.

⁶⁶ İbn-i Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yân*, 4:87; *el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:2; Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2:286; Kennedy, *Prophet*, 104.

⁶⁷ Ya'kubî, *Kitâbu'l-Buldân*, 294; Ali Behcet, *Kâmûsu'l-Emkine ve'l-Bika'a'l-Lati Yeridu Zikruhá fi Kütübi'l-Futuh* (Kahire:1906), 160-61; İbn-i Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yân*, 4:87-88. Ayrıca bkz. Gibb, *The Arab Conquests*, 52-53; M. A. Shaban, *The `Abbasid Revolution* (Cambridge: 1970), 69-70; Wellhausen, *The Arab Kingdom*, 436; Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, 192. Dâru'l-İslam'ın hudutlarından biri olarak Fergana hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. İstahrî, *Kitâbu Mesâlik ve'l-Memâlik*, 6 ve 11-12; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 28-29. Ayrıca bkz. - Roberto Marín-Guzmán, "The `Abbasid Revolution in Central Asia and Khurasan: An Analytical Study of Taxation, Conversion and Religious Groups in Its Genesis," *Islamic Studies* 33, nos. 2-3, (1994): 227-52.

⁶⁸ Wellhausen, *The Arab Kingdom*, 434-39; İbn-i Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yân*, 4:86-91; Elton Daniel, *The Political and Social History of the Khurasan under `Abbasid Rule, 747-820* (Minneapolis: 1979), muhtelif yerlerde; Shaban, *The `Abbasid Revolution*, 69-70; Hawting, *The First*

konusunda çok dikkatliydi ve ne Suriye ne de Irak ordularının uzun ve tehlikeli Orta Asya seferlerine iştirak etmede yeterinde güçlü olmayacakları konusunda endişeliydi. Bu durum, Kuteybe b. Müslim'in yerli halkı ordusuna seçmesinin en temel nedenidir.⁶⁹

Süleyman (715-17)⁷⁰ Yemenîler'i destekleyip Kaysî iktidarını dengelemeye çalıştığından dolayı, I. Velid'in ani ölümü ve rakip kabilenin konumunun artması, Kuteybe b. Müslim'in konumu için endişelenmesine sebep oldu. Ordusunun onu destekleyeceğini umarak, 715'te Süleyman'a karşı ayaklandı. Ne var ki ordusu onu yüzüstü bıraktı ve aynı yıl öldürdü.

Bu ayaklanma doğu vilayetlerinin kabileler arası iktidar, prestij ve nüfuz mücadeleleri kadar, siyasi istikrarsızlığına da örnek teşkil etmektedir. Haccac Kuzeyli kabilelere arazi ve diğer ayrıcalıklar verme politikası uygularken, Yemenîler'in de eşit muamele talep ettiklerini hesaba katmak gerekir.⁷¹ İzzeddin İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih'inde aynı şekilde bu kabileler arası sorunları ve Ezd kabilesinin Haccac'ın son eman'ına muhalefetini detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Kabilevi çekişmeler, Haccac'ın Horasan'ın Ezdli valisi Yezid b. el-Mühelleb'i görevden alıp yerine Kuteybe b. Müslim'i tayin etmesinden de önce, aynı eski ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı patlak verdi.⁷² Bu noktada,

Dynasty of Islam, 84-85; Brockelmann, *History*, 82-83; Taha, *el-Irak fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakaft*, 218-219. Velid'e biat hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:513-15 ve 4:522-23 (tahkik Leiden-Beyrut); ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Trvâl*, 326. Orta Asya I. Velid'in dikkatli siyaseti ve Kuteybe b. Müslim'in askerî seferleri hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. *el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:11 vd.

⁶⁹ et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rusul ve'l-Müluk*, 2:1181 (tahkik Leiden). Ayrıca bkz. İbn-i Hallikan, *Vefayati'l-A'yân*, 4:86-87; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhteif yerlerde, özellikle 28.

⁷⁰ Süleyman hakkında daha fazla bilgi için, bkz. İbn Mâce, *Târîhi'l-Hulefâ*, 31- 32; ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Trvâl*, 329-30; Suyûti, *Târîhi'l-Hulefâ*, 225-28; el-Mes'ûdi, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, 291; el-Mes'ûdi, *Mürücü'z-Zehab*, 5:396-415. Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. *el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:16-37; Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2:293-300. Kuteybe b. Müslim'in isyanı ile ilgili daha fazla bilgi için, bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rusul ve'l-Müluk*, 2:1238 (tahkik Leiden); el-Belâzürî, *Futuhu'l-Buldan*, 422-24.

⁷¹ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 11:282.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:159 (tahkik Mısır). el-Mühelleb ve Haccac arasındaki ilişki konusunda iyi bir çalışma için, bkz. ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Trvâl*, 277-80. Ayrıca bkz. Crone, *Slaves on Horses*, 43. Kuteybe b. Müslim el-Bahali'nin Yezid b. Mühelleb'in yerine geçmesiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. *el-Uyûn ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:2-3. Ay-

Ezd ve Rebia arasında, kendi çıkarlarını korumak ve Temîm'e muhalefet etmek amacıyla, yeni bir ittifak kuruldu.

Bu kabileler arası sorunlar Mervaniler'in araziyi kendi ailelerine ve kabile müttefiklerine uygun bulması ve onlara paylaşmasıyla alevlendi. Abdülmelik ve I. Velid tarafından sürdürülen *savafi* (çöllerde, bataklıklarda ve denizde ziraate elverişli olan arazileri ele geçirmek) uygulamasıyla açıkça gelişen bu politika, Mervaniler'in kamu fonunu bu arazileri ele geçirmek için kullanmalarından ve sonrasında da sadece Mervani ailesi üyelerine tahsis etmelerinden dolayı, Güneyli kabileleri gerçekten kızdırdı. Pek çok insan arasında, özellikle de bir kaç istisna haricinde, Mervaniler'in kendilerini kamusal pozisyonlardan, pek çok arazi dağıtımından ve arazi sahipliği projelerinden dışladıklarını fark eden özellikle Horasan'daki Yemeniler arasında memnuniyetsizlik yayıldı.

Haccac Arapları mevaliye karşı destekleyince, çok daha fazla sosyal, etnik ve ekonomik problemler ortaya çıktı. Bu durum aynı zamanda yeni mühtedilerin şikayetlerini de ciddileştirdi. Mevali ağır vergileri, resmi ayrımcılık politikasını ve baskıcı yönetim şeklini durdurmak amacıyla, isyan etmeye ya da Emeviler'e karşı girişilen her ayaklanmaya katılıp desteklemeye hazırды. Benzer nedenlerden dolayı, Irak'ın ve İran'ın doğu vilayetlerinin dihanları da ekonomik açıdan müşkül bir durumdaydılar ve Emevi yönetimi tarafından hayal kırıklığına uğratılmışlardı. Dihkanlar bile Haccac aleyhine düzenlenecek bir isyanı desteklemeye gönüllüydüler. Bütün bu ekonomik, siyasi ve sosyal sıkıntılar, bunun yanı sıra ordunun maaşlarının (atâ) azaltılması ve doğu vilayetlerinde Suriyeli birliklerin varlığıyla birlikte Abdurrahman b. el-Eş'as'ın isyanı, Kaysî Kuteybe b. Müslim'in Ezdli Yezid b. el-Mühelleb'in yerine atanmasından da önce ortaya çıktı.

İbn Eş'as Irak'ta yenildikten ve bazı takipçileriyle birlikte Horasan'a kaçtıktan sonra, vilayetin Ezdî valisi (İbn el-Mühelleb), Haccac'a geri gönderildiği, sonrasında da Vâsıt'ta isyanın sadece Mudarlı destekçilerinin kaldığı ve Yemenîler'e saygılı ve düşünceli dav-

rıca bkz. Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 2:285, Haccac'ın Yezid b. el-Mühelleb'i Horasan valiliğinden aldığı ve el-Mufaddil'i, sonrasında da Kuteybe b. Müslim el-Bahali'yi atadığını açıklar.

ranıldığıının, Arap kaynaklarında delili vardır.⁷³ O yüzden, bu isyan bu anlayışa ve genel bir bakış açısına göre analiz edilmelidir. Bahsedilmiş olan sıkıntılara rağmen, bu isyanı desteklemede, çeşitli sosyal ve etnik gruplardan elde edilen katkının genel halk kitlesi için sebeplerini fark etmek mümkündür, ki en büyük destekçiler de Güneyli kabileler ve mevaliydi.

Bu isyanın aynı zamanda dini boyutu da vardı. Her iki grup da Tanrı'ya, gerçek dine ve diğer dini hususlara çağırıyordu. Asiler Haccac'a "Tanrı'nın düşmanı" dahi demişlerdi.⁷⁴ Hans Heinrich⁷⁵ ve Hellmut Rit-

⁷³ Hasan, *el-Kabâili'l-Arabiyye*, 163-82. Fetihlerden sonra Arap yerleşimleri hakkında daha fazla bilgi için, bkz. 163-79. Yezid'in ölümünden sonra kabileler hakkında bir çalışma için, bkz. 179-80. Horasan'daki Kays yerleşimleri için, bkz. 181-82. Temîm için, bkz. 183-89. Ezd yerleşimleri ve diğer kabilelerle ittifakları için, bkz. 189-91. İbn-i Eş'as ve Haccac b. Yusuf arasındaki bazı mücadeleler hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 288-89. Kufe ve Basra'da meydana gelen olaylar hakkında, bkz. 288. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 4:467-69 ve 4:501-2. Daha detaylı bilgi için, bkz. 4:413-16 ve 4:461-62 (tahkik Leiden-Beyrut). İbn-i Kuteybe, el-Ma'arif, 357; Ya'kubi, *Târîhu'l-Ya'kubi*, 2:277-79; ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 316-24; Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, 172-76. Yezid b. el-Mühelleb'in Haccac'ı sadece İbn-i Eş'as'ın Kaysî takipçileri nedeniyle geri çevirdiği şeklindeki tarihi gerçek hakkında daha fazla bilgi için, bkz. 174. Ayrıca bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rûsul ve'l-Müluk*, 2:1318 vd. (tahkik Leiden); Kennedy, *Prophet*, 102; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 30.

⁷⁴ Bkz. Hellmut von Ritter, "Studien zur Geschichte der Islamischen Frömmigkeit al-Hasan al-Basri," *Der Islam*, no. 21 (1933), 1-83, özellikle 50-52. İbn-i Eş'as'ın Haccac'a muhalefeti hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Ruveyha, *Cebbar-ı Sakif: el-Haccâc b. Yusuf*, 169-70; Taha, *el-İrak fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusufes-Sakafi*, 84-90. Bu yazar büyük sayıda kurra ve fukaha tarafından desteklenen bu isyanda dinin rolünü analiz eder (84-87). Diğer taraftan, Taha Haccac'ın da İslam'a müracaat ettiğine vurgu yapar. Haccac, İbnü'l-Eş'as'ı destekleyenleri kafir ve İslam'ın düşmanları olarak kabul etmiştir (85-86). Kurrâ'nın ve fukahânın İbnü'l-Eş'as'ı desteklemesiyle ilgili daha detaylı bilgi için, bkz. el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 11:326, burada Belâzürî dindar insanların Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünneti üzerine İbnü'l-Eş'as'a biat ettiklerini belirtir. Ayrıca bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rûsul ve'l-Müluk*, 2:1058 (tahkik Leiden); Kennedy, *Prophet*, 101-2.

⁷⁵ Hans Heinrich Schaeder, "Hasan al-Basri: Studien zur Frühgeschichte des Islam," *Der Islam*, no. 14 (1925): 1-75. et-Taberi'ye göre, Hasan el-Basri, Haccac'ı şiddetle eleştirmiştir (et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rûsul ve'l-Müluk*, 2:1058 [Leiden ed.]). Hasan el-Basri hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. İbn-i Hallikan, *Vefâyâtü'l-Â'yân*, 2:69-73. İbn-i Hallikan, el-Basri'nin soy ağacını da verir ki babası Ziyad b. Sabit el-Ensari'nin mevlâsı olduğundan dolayı, onun mevlâ pozisyonunu anlamada önemlidir. Bkz. İbn-i Kuteybe, el-Ma'arif, 440-41, aynı zamanda el-Basri'nin el-Ensari'ye bağlı olarak mevlâ pozisyonunu gösteren soy ağacını da verir. İbn-i Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kebîr* (Leiden: 1905-21), 7:156, alıntı: Taha, *el-İrak fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusufes-Sakafi*, 87; Wellhausen, *The Arab Kingdom*, 286.

ter⁷⁶ tarafından açıklandığına göre, ünlü Hasan Basri haricinde, isyanın pek çok dindar kişi, ulema ve kurra tarafından desteklenmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bununla beraber, en-Nedîm, Kitâb'ul-Fihrist'inde Hasan el-Basri'nin Abdurrahman b. el-Eş'as'a bağlılığının olduğunu doğrular.⁷⁷ (Böylece, İbnü'l-Eş'as'ın Suriyeli birlikler tarafından yenilmesinden kısa süre sonra, Hasan el-Basri, Haccac'a gitmişti, ki Nedîm'e göre, Haccac onu azarlayıp, sonrasında da affetmişti. Hasan el-Basri Haccac'ın etrafında asla güvende hissetmedi, ve yine Nedim'e göre, Haccac 714'te öldüğünde sevinmişti.⁷⁸

İbnü'l-Eş'as'ın isyanı, Haccac'ın isyandan vazgeçenler ve merkezi yönetime yani Emevi Devleti'ne boyun eğenlere af vaadiyle birlikte, halk desteğini kaybetti. Buna ek olarak, Suriye ordusu İbnü'l-Eş'as'ın ordusundan çok daha kuvvetliydi. Suriyeli birliklerin varlığının, asilerde bir itibar uyandırdığı ve onların sırf varlıklarının dahi pek çok asiye teslim olmaya ikna ettiği hususunda şüphe yoktur. Haccac Kufe'ye girebildi ve silahlarını bırakanları affetti. Dahası, dini propaganda aynı zamanda sözde kafir olan Ümeyyeliler'e karşı isyan etme konusunda pek çok kişinin cesaretini kırmada ve çoğunun da, asilerin İslam'ı terk ettikleri fikrini maharetle yayan Haccac'ı desteklemelerinde büyük bir rol oynamıştır. Öte yandan, Hasan el-Basri'nin de çok sayıda insan üzerinde büyük bir etkisi vardı.⁷⁹

⁷⁶ Ritter, "Studien," 50-51. Ayrıca bkz. Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, 479. Hasan el-Basri'nin vergilendirme de dahil olmak üzere çeşitli meselelerde Müslüman geleneği hakkındaki ünü ve bilgisini verir. Bu bağlamda, bkz. Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harâc*, muhtelif yerlerde, özellikle 11, 13, 20, 53, vb.; İbn-i Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kebîr* 7:118-19, alıntı: Taha, *el-Irak fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakaî*, 87; İbn-i Kuteybe, el-Ma'arif'inde (441) el-Basri'yi, kişiliğini, bilgisini ve çalışmalarını metheden rivayetlerin bazılarını verir. Marín-Guzmán, *Kitab al-Bukhala' [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, 166-67.

⁷⁷ Daha detaylı bilgi için, bkz. Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, muhtelif yerlerde; *The Fihrist of al-Nadîm*, 1:308. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Kitab al-Bukhala' [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, muhtelif yerlerde, özellikle 166-67.

⁷⁸ Bkz: Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, 1:308. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Kitab al-Bukhala' [El Libro de los Avaros] de al-Jahiz*, muhtelif yerlerde, özellikle 166-67.

⁷⁹ Bkz. İbn-i Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, tahkik Carl Brockelmann (Berlin: 1900-8), vol. 2, muhtelif yerlerde; Morony, *Iraq after the Muslim Conquest*, 482-83; Ruveyha, *Cebbar-ı Sakîf: el-Haccâc b. Yusuf*, 168. Bkz. Taha, *el-Irak fi Ahdi'l-Haccâc b. Yusuf es-Sakaî*, 87 ve 94, Ahmed b. Osman b. A'sem'in Fütûh yazmasından yaptığı alıntıya göre (2:106 b), Abdülmelik b. Mervan'ın bu isyanı durdurmak üzere gönderdiği kardeşi Muhammed b. Mervan ve oğlu Abdullah'a, Suriyeliler'I Iraklılar'ın evlerinden kovarak, Iraklılar'ı itaat etmeye zorlamalarını emretmiştir. Bu talimatlar o bölgelerdeki Suriyeli varlığını sona erdirmeye

Genel Emevi politikasına göre yeni mühtediler Arap olmadıklarından dolayı eşit muamele görmediklerinden, mevali de isyanda büyük bir rol oynamıştır. Mevali, hakkaniyetsiz Emevi yönetimine, kendilerini ikinci sınıf kabul eden resmi ayrımcılığa ve ağır vergilere karşı bir savaş olarak gördüklerinden dolayı, bu isyanı desteklemiştir. Aynı nedenlerden dolayı Farîsî dihanlar da isyanı desteklediler. İsyana bastırıldıktan sonra, ciddi sonuçlarla yüz yüze geldiler: Haccac onları daha önceki vergi toplama görevlerinden azletti. İslam tarihi süresince meydana gelen diğer isyanların da buna benzer sebepleri vardı. Müslüman toplumunda değişim ve eşitlik talep etmeleri, sıkça gündeme gelen önemli isteklerdi. Bu açıdan Abbasi ihtilali de bir istisna değildi.

Uzun vadede, Emevi hanedanlığı Kuzeylileri Güneylilere tercih etti. Yezid b. el-Mühelleb'in II. Yezid'e karşı 720'deki ayaklanması, hem bu kabileler arası çekişmeleri hem de Emeviler'e karşı muhalefeti temsil eder.⁸⁰ Dolayısıyla, bu isyan kabileler arası mücadeleler ve Emevi yönetimine karşı düşmanlık perspektifinden yorumlanmalıdır. İbn el-Mühelleb'in Basra'da ve Irak'ın diğer yerlerinde hem Kuzeyli hem de Güneyli kabilelerden kazandığı halk desteği, Emevi-karşıtı duyguların kanıtıdır. Bununla birlikte, kendi kabilesinin (Ezd) onu desteklemediği gerçeğine karşılık, Güneyli kabileden daha çok destek almıştır. İdeoloji, dine davet, Emevi hakimiyetinden kurtulmak ve Suriyeli birlikler (Suriyeliler üzerine bir cihad ilan etmişti), kişiye, onun Irak ve muhtemelen Horasan için ön-bağımsızlık ya da yarı-bağımsızlık beklentisi olduğunu düşündürebilir. Yine, meşhur Hasan el-Basri bu akıma karşı çıkmıştı ve İbnü'l-Eş'as'ın isyanından daha önceden ayrılmıştı.⁸¹ Bununla

umuduyla ayaklanmayı durdurmada etkiliydi. Dahası, Haccac'ın genel af teklifi de aynı şekilde hayati öneme sahipti. Bununla birlikte, Suriyeli birliklerin varlığı çok önemliydi. Daha fazla bilgi için, bkz et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rüsul ve'l-Müluk*, 2:1060 vd. (tahkik Leiden).

⁸⁰ Bkz. İbn-i Hallikan, *Vefâyâtü'l-Â'yân*, 6:278-309; et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rüsul ve'l-Müluk*, 2:1360 vd., özellikle 1361 (tahkik Leiden); Francesco Gabrieli, "La rivolta dei Muhallabati nel Iraq e il nuovo Baladuri," in *Rendiconti delle Sedute dell'Accademia Nazionale dei Lincei*, no. 14, Serie Sesta, Fascicoli 3-4, (1938), 199-236; Shaban, *The `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 93-96. Mevalinin Yezid b. el-Mühelleb isyanına desteğiyle ilgili bir açıklama için, bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rüsul ve'l-Müluk*, 2:1381 ve 2:1403 (tahkik Leiden); Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 30-33.

⁸¹ Bkz. Schaefer, "Hasan al-Basri," 70-71. II. Yezid'in tutumunun dindar insanları rencide ettiği gerçeğinin yanı sıra, Hasan el-Basri İbn el-Mühelleb'i isyanı ve Emeviler'e muhalefete Kur'an ve Sünnet'e çağırısı konusunu eleştirmiştir. Ayrıca bkz. 68-69. Bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rüsul ve'l-Müluk*, 2:1400 vd. (tahkik Leiden); Ritter, "Studien zur," 50-52 ff; Gab-

birlikte, açıkça Emeviler'i desteklememiş ve Yezid b. el-Mühelleb'in halifelik konusundaki beklentilerini ve iddialarını da kabul etmemiştir.⁸²

İbn el-Mühelleb'in isyanı son derece önemliydi, halk desteğini almıştı ve Abbasi ihtilalinin habercisi olarak değerlendirilebilirdi. Arap kabilevi yardımına ek olarak, mevali desteğini de almıştı. Her ne kadar kaynaklarda dihanların ona destek verdikleri konusunda herhangi bir delil olmasa da, İbn Eş'as'ın isyanını desteklediklerinden dolayı, yardım ettikleri sonucunu çıkarmak makuldür. Aynı şekilde, İbn Eş'as'ı desteklemelerinden dolayı kaybettikleri önceki konumlarını tekrar geri almak umuduyla, bu isyana destek verdiklerinden şüphelenmek akla yatkındır. Araplar'ı uzakta tutmak ve kısa süre önce vefat eden Halife II. Ömer'in (717-20) ünlü Mali Ferman'ına yönelik asimilasyon programına mani olmak amacıyla daha çok fetih istemelerinden dolayı, İbn el-Mühelleb'e yardım etmiş olabilirler.

Dihkanlara göre, Yezid b. el-Mühelleb, Süleyman'ın emrinde Horasan valisi olarak hizmet ettiği sırada, seferlere katılımı sayesinde Maverâünnehir'de İslam'ın genişlemesini destekleyen bir lider olarak tasvir edilmiştir.⁸³ Emevi ordusuyla karşılaşınca, isyanının feci bir sonu olmuştur.⁸⁴ Bununla birlikte, onun etkisi kayda değerdir, çünkü Abbasil-

rieli, "La rivolta," 209 ve 219-21; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 30-33.

⁸² İbn-i Hallikan, *Vefâyâtü'l-Â'yân*, 6:278-309. İbn-i Hallikan şöyle yazar: "Rama alkhalafah li nafsihî" [Halifeliği kendine uygun gördü]. Ayrıca bkz. el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 710b, İstanbul yazmasından, alıntı: Francesco Gabrieli, "La rivolta," 216. Gabrieli, kaynakların ve bütün rivayetlerin detaylı bir incelemesinden sonra, Yezid b. el-Mühelleb'in hilafeti talep ettiğini, Halife II. Yezid'i reddettiğini, kendini halife ilan ettiğini ve bütün Emevi hanedanlığını reddettiğini belirtir ("La rivolta," 213-15). Şaban'ın bu konularla ilgili olarak farklı bir görüşü vardır. Sadece bir kaç rivayetle ilgilendikten sonra, *The `Abbasid Revolution*'da şu sonuca varır, (s.94): "Yezid'in Emevi hakimiyetini bir diğeriyle değiştirmeye çalıştığına dair kanıt yoktur, ve II. Yezid'e bağlılığını geri almadığı bariz bir biçimde ifade edilmiştir." Gabrieli tarafından açıklandığı şekilde, Yezid b. el-Mühelleb'in kendini halife olarak ilan ettiğine dair diğer Arapça kaynaklarda ve çeşitli rivayetlerde kanıt olduğundan dolayı, onun görüşleri eleştirel olarak okunmalıdır.

⁸³ Marín-Guzmán, *El Islam: Ideología e Historia*, muhtelif yerlerde, özellikle 78, ve 158-71; İbn-i Hallikan, *Vefâyâtü'l-Â'yân*, 4:278-309; Kennedy, *Prophet*, 105.

⁸⁴ el-Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, 5:454-55. Ayrıca bkz. Francesco Gabrieli, "L'eroe Omayyade Maslamah Ibn `Abd al-Malik," *Rendiconti Delle Sedute Dell'Accademia Nazionale Dei Lincei*, no. 5: Fascicoli 1-2 (1950): 23-39, özellikle 30 ve 35; Gabrieli, "La rivolta," 227; Kennedy, *Prophet*, 108. Concerning Maslamah Ibn `Abd al-Malik's short governorship of Iraq, bkz. İbn Kuteybe, *Al-Ma`arif*, 358. Ayrıca Mesleme b. Abdülmelik'in Bizanslılar'a karşı müca-

er onun isyanından sonra ortaya çıkan rivayetlerin bir kısmını almışlardır. İlk olarak, İbn el-Mühelleb Emeviler'i reddetmiş ve Beni Haşim'in bir üyesinin emiru'l-mü'minin olarak atanabileceğini iddia etmiştir.⁸⁵ Bu rivayet Haşimiye ve onlar vasıtasıyla da Abbasiler tarafından kabul edilmiştir. İkincisi, Yezid b. el-Mühelleb kendisine "Kâhtânî" demiştir, ki sancakları beyaz olan Emeviler'e muhalif olmanın sembolü siyah bayrağı (Abbasiler'in rengi) dalgalandıranlar olarak anlaşılabilir.

Emevi dönemini tanımlayan kabileler arası çatışma, yönetimlerinin son 25-30 yılında arttı, çünkü II. Ömer'in (717-20) kabileler arasında bir denge kurmasına rağmen, son dört halifenin en büyük iki tanesi olan Hişam (724-43) ve II. Mervan (744-50) açıkça Mudar'a dayanmıştı. Halifeler Mudar'ı destekleyince, Yemenîler bu durumu kendi çıkarları için zararlı olarak kabul ettiler. Belirli bir kabile konfederasyonunun desteği, çoğu durumda halifenin iktidarda kalma yeteneği açısından oldukça önemlidir.

Kuzeyli ve Güneyli kabile konfederasyonları arasındaki çekişmeler Yemenîler'in Horasan'daki gücünün ve Mudarîler'e ve Emeviler'e karşı düşmanlıklarının farkında olan Abbasiler tarafından da istismar edilmiştir. Horasan, Abbasiler'in propagandası ve ordularının organizasyonu için vazgeçilmezdi. Bir rivayette belirtildiği üzere, bu bölgede halk desteğini almışlardı. Her ne kadar Abbasiler iktidara geldikten sonra yazılmış olsa da, bu rivayet Abbasiler'in Horasan halkı zaten onları kabul ettiği ve desteklediğinden dolayı propaganda için burayı seçtiklerini söyler. Bununla birlikte, aynı rivayet Kufe halkının Ali b. Ebi Talib'in çocuklarına sıcak baktığını, Basra halkının Osman'ın anısına sadık olduğunu, Suriyeliler'in Emeviler'i ve el-Cezire (Irak) halkının da Hariciler'i desteklediğini söyler.⁸⁶

deleleri ve başarılarının özet bir anlatımı için bkz. İbn Kuteybe, *Al-Ma'arif*, 358. Ayrıca bkz. el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, 2:283.

⁸⁵ İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, 2:22 ve 29-30; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 32-33.

⁸⁶ el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 3:81. Ayrıca bkz. Ahbâru'd-Devle el-Abbâsiyye, 205-7; el-Mukaddesî, *Ahsenu't-Tekâsim fi Ma'rifetü'l-Ekâlim*, 293-94. et-Taberi'ye göre, Ebu'l-Abbas Abbasiler Emeviler'den Kufe'yi aldıktan sonra Kufe ulu camiinde halifelikliğini ilan ettiğinde, açılış konuşmasını Kufe halkını kendine çekmek ve methetmek amacıyla kullanmıştır. Bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rüsul ve'l-Müluk*, 3:30 (tahkik Leiden). Ben John Williams'ın bu kısımdaki çevirisinden alıntı yaptım (The `Abbasid Revolution [New York: 1985], 154): "Kufe halkı, siz bizim sevgimizin menzili, bizim muhabbetimizin meskenisi-

Kâhtân'ı klasik düşmanları olan Kays'a karşı kayırarak, Abbasiler de yönetici hanedanlığa karşı olan savaşta kendi desteklerini kazandılar. Abbasi ordusu, Ebu Müslim el-Horasani vasıtasıyla aynı zamanda iyi ve deneyimli savaşçılar olan çok sayıda Yemenî'yi askere aldı. Temel Arap kaynakları Abbasiler'in gizli propagandası konusunda, kabileler arası rekabetin Abbasi ihtilalinde önemli mesele olarak görülebileceği rivayetler içerir. Diğer Arap kaynakları Abbasi casuslarının ve propagandacılarının ilk görevlerinden birinin Yemenîler'e (Mudar'a değil) yaklaşip onların desteğini kazanmak olduğunu ortaya koyarlar. Bununla birlikte bu rivayetle çelişen diğer kaynaklar da karşıt rivayetler sunmaktadır. Bu nedenle, araştırmacının çeşitli rivayetlerin ve kaynakların güvenilirliği kadar, kaynaklar arasındaki çelişkileri de değerlendirmesi gerekir. Örneğin, Ahbâru'd-Devle el-Abbâsiyye, Ebu İkrime'nin Arap kabileleriyle ilgili olduğunu söylediği şu rivayeti içerir:

*"Merv'e geldiğinizde, Yemen kabilelerinin arasına yerleşin, Rebia'ya yaklaşın ve Mudar'dan kaçının; fakat onların arasından inançlı olanları yapabildiğiniz kadar kendinize yaklaştırın."*⁸⁷

Bu talimatlar açıkça Yemenî desteğini elde etmek için emredilmişti; bununla birlikte, diğer Arap ya da mevali grupların desteğini kazanma ihtimali de açık tutulmuştu. Mevali (Farisiler) ile ilgili olarak, Ahbâru'd-Devle el-Abbâsiyye, Bukeyr b. Mahan Kufe'de tutulduktan ve Ebu İkrime Horasan'a gönderildikten sonra bir rivayeti nakleder: Ebu İkrime'nin hedeflerinden biri "mümkün olduğunca çok Farisiyi çekmektir, çünkü onlar bizim davamızın destekçileridirler ve onlar vasıtasıyla Tanrı davamızı destekleyecektir".⁸⁸ Bahsedilen bilgiler ve çeşitli rivayetler konusunda çok önemli, geç bir kaynak olan Makrizî'nin Kitâbu'n-Nizâ'sı benzer emirleri içerir, fakat bu emirler Abbasi imamı İbrahim'den Ebu Müslim'dir. Ebu Müslim Yemenîler'in desteğini aramak ve muhtemelen

niz. Sizler, bizim dönemimize ulaşıncaya ve Allah bizim devrimimizi size getirenceye kadar zorba insanların size karşı adaletsizliği karşısında değişmeden kalanlar ve bizim sev-gimizden caymayanlardır." Daha fazla bilgi için, ayrıca bkz. Arafah, *el-Horasaniyyûn ve Devruhum*, 81; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 93-94.

⁸⁷ Ahbâru'd-Devle el-Abbâsiyye, 202-4, alıntı: Sharon, *Black Banners*, 158. Abu İkrime'nin Horasan'daki Abbasi davetine çağrısı ile ilgili daha detaylı bilgi için, bkz. ed-Dineverî, *el-Ahbaru't-Tival*, 333; el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, 2:312. Arafah, *el-Horasaniyyûn ve Devruhum*, 49. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 93-94.

⁸⁸ Ahbâru'd-Devle el-Abbâsiyye, 204. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 95-96.

onların güvenini kazanmak için onlar arasında yaşamak zorundaydı ve aynı zamanda da o zamanlar düşmanları olarak kabul edilen Mudar'a karşı dikkatli olmalıydı.⁸⁹

Diğer taraftan, Taberi'nin Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk'u görevin Yemenîîr'e yaklaşmak olduğuna dair çeşitli rivayetler içerir, fakat diğer rivayetlerin aksine bu rivayetlerde Mudar'a karşı hoşgörülü olmak yer alır ('ud al-nas ilayna wa anzil fi al-Yaman wa altif bi Mudar).⁹⁰ Mudar konfederasyonunun birtakım üyeleri de Abbasi ordusunda yer

⁸⁹ el-Makrîzî, *Kitâbü'n-Niza*, 88. İmam İbrahim'in Ebu Müslim'e talimatları, el-Makrîzî'de belirtildiği şekilde, şöyledir: "Sen bizden, Ehl-i Bey'ten birisin; benim sana talimatlarımı inançla dikkate al. Bu Yemenî grubuna bak, onlara onurlu bir şekilde davran ve onların arasında yaşa, çünkü Tanrı bu işi onların desteği vasıtasıyla başarılı bir sonuca ulaştıracaktır. Fakat Rabia'ya karşı nasıl davrandığına dikkat et, ve Mudar'a gelince, onlar senin kapında pusuya yatmış düşmanlardır. Bu nedenle sadakatinden şüphe ettiğin kim varsa öldür; eğer Horasan'ı Arapça konuşan herkesten temizlemeye gücün yeterse, yap, ve bo-yu beş karış uzamış olan ve şüphelendiğin herhangi bir genç varsa, onu öldür." et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, 3:25-26 (tahkik Leiden) aynı şekilde İmam İbrahim'in Ebu Müslim'e Horasan'daki her Arapça konuşan kişiyi öldürmesini emrettiği mektubuyla da ilişkilidir. Bu rivayet gerçekte ne anlama gelir? Abbasiler Arap karşıtı hislerle iktidari ele aldıktan sonra mı uydurulmuştur? Bu noktada, Arapça kaynakları kullanarak bir sonuca varmak zordur. Diğer yandan, Taberi bu olaylarla ilgili farklı rivayetleri de içermektedir, ki bazen açıkça bu rivayetlere zıttırlar. Çeşitli rivayetlerle ilgili detaylı bir çalışma için, bkz. Jacob Lassner, *Islamic Revolution and Historical Memory: An Inquiry into the Art of `Abbasid Apologetics* (New Haven: 1986), muhtelif yerlerde, özellikle 62-71. Ayrıca bkz. Arafah, *el-Horasaniyyûn ve Devruhum*, 79, II. Mervan'ın Abbasiler'in isyanlarını ülkenin diğer kısımlarına da yaymalarından duyduğu korkusunu analiz eder. Bu nedenle, halife, İbrahim'i hapsedmeye karar vermiştir. Bu olaylarla ilgili olarak daha detaylı bilgi için, bkz. ed-Dineverî, *el-Ahbaru't-Tival*, 359; el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, 2:342-43; *el-Uyun ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:183 vd. Ayrıca bkz. Cahen, *Les peuples musulmans*, 149- 50; Crone, *Slaves on Horses*, 65. Crone, Abbasi devriminin bu önemli liderinin II. Mervan'ın hapisanesinde öldüğünü ileri sürer. Ayrıca bkz. et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, 3:42 (tahkik Leiden), Taberi, çeşitli rivayetlerin varlığına rağmen, İbrahim'in Mervan'ın hapisanesinde öldüğünü açıklar. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 93.

⁹⁰ et-Taberi, *Ta'rihu'r-Rûsul ve'l-Mülûk*, tahkik Muhammad Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: 1976), 7:49, alıntı: Arafah, *el-Horasaniyyûn ve Devruhum*, 50. Ayrıca bkz. Cahen, *Les peuples musulmans*, 137, Kuzeyli ve Güneyli konfederasyonlar arasındaki kabile çekişmelerini analiz eder. Cahen aynı zamanda Abbasilerin bu isyanlardan yararlandıklarına da işaret eder. Müellifi meçhul *el-Uyun ve'l-Hadâik fi Ahbâri'l-Hakâik*, 3:183-84 de bu kabileler arası çekişmeler ve Abbasiler'in kabilelere yaklaşmasıyla ilgili çeşitli rivayetleri içerir. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 94.

almışlardır.⁹¹ Bu bariz çelişki nasıl çözülebilir? Bir açıklama Kaysî unsurları da içine alan Abbasi ordusundaki Arap askerlerin, Abbasi ihtilalinin alenileştiği son dönemine ait olduğudur. Yemenîler'e yaklaşma ve Mudar'ı reddetme ile ilgili rivayetler ihtilalin propagandanın halen gizli olarak yapıldığı ilk dönemine aittir.

Mesele, diğer iki açıklamadan biri ile de çözümlenebilir. Birincisi, nuqaba'nın (nakibler) Abbasi gayesi için Kays'a karşı hoşgörülü olurken, Kâhtân'ı kendine çekmesidir. Öncelikle Yemenî desteğini kazanmak zorundaydılar, fakat her yardım önemli ve gerekli olduğundan dolayı, aynı zamanda Mudar'ın yardımını kazanmak konusunda da açık olmaları gerekiyordu. İkincisi, Abbasi propagandasının erken dönemlerinde, nuqaba Abbasi hedefi için Yemenîler'in desteğini kazanmak zorundaydı. Bir kez kazanınca, gizli davetçiler Mudar'la dikkatlice iletişime geçip onlardan da yardım almışlardı, ki Abbasi ordusunda askere alınmış olmaları bunun kanıtıdır. İkinci yaklaşım daha mantıklıdır, çünkü Bazı rivayetlere göre Abbasi davetinin erken dönemlerinde hareketi desteklemek için din bazı açılardan kabile dayanışmasından (asabiyetten) bile daha güçlü bir çağrıydı.⁹²

Emeviler'in son yirmi yılı boyunca kendilerine hoş olmayan biçimde davranılan Güneyli kabileler de yeni hükümetin onların siyasi ve sosyal statülerini iyileştireceği ümidiyle Abbasi ihtilaline katıldılar. Abbasiler kabileler arası çekişmeleri kendi çıkarları ve amaçları için bir yere getirmek konusunda oldukça yetenekliydi.⁹³ Davetlerinde, bütün Müslümanlar için eşitlik (musâvâ) söylemiyle Şuubiyye akımına katılmış

⁹¹ Sharon, *Black Banners*, 223-26. Ayrıca bkz. Moshe Sharon, "The Military Reforms of Abu Muslim, Their Background and Consequences," *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, ed. Moshe Sharon (Jerusalem and Leiden: 1986), 105-43. Daha fazla detay için, ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 94.

⁹² Sharon, *Black Banners*, muhtelif yerlerde, özellikle 158-59; Lassner, *Islamic Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 45, Abbasi rivayetlerine göre Ali b. Abdullah el-Seccal'in durumuyla ilgili daha belirgin bir çalışma için. Asabiyye düşüncesi hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. İbn-i Haldûn, el-Mukaddime, muhtelif yerlerde, özellikle 141 vd.; Arafah, *el-Horasanîyyûn ve Devruhum*, 51. Ayrıca bkz. Ahbâru'd-Devle el-Abbâsiyye, 144-45. Ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, 94.

⁹³ Abbasi davetiyle ilgili daha detaylı bilgi için, bkz. Moshe Sharon, "The `Abbasid Da'wa Re-examined," *Arabic and Islamic Studies*, no. 1 (1973): 10-14; Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate*, 44-45; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 81-96 ve 108-14.

görünüyorlardı. Yemenîler adaletin egemen olmasını istedikleri için, buna olumlu cevap verdiler. Abbasiler aynı zamanda Yemenîler'in şikayetlerini Emeviler'e karşı çıkmada aktif bir siyasi ve askeri güce dönüştürmeyi başardılar. el-Mühelleb ailesinden Süfyan b. Muaviye, 749'da Abbasiler adına Basra'yı ele geçirmek için başarısız bir girişimde bulundu, ki bu da Kâhtân'ın Abbasi davasını desteğine örnektir.⁹⁴ Hiç şüphesiz, Abbasi stratejisinin en derinlerinde Arap kabileler arası çekişmeleri değişmez faktörü her zaman vardı ve ihtilalin genel boyutları konusunda önemli bir rol oynuyordu.⁹⁵

Emeviler'in iktidarı kontrol etmek ve meşruiyeti kazanmak için mümkün olan bütün yolları kullandığını akılda tutmak önemlidir. Abbasiler'in propagandalarını başlatmalarından dahi önce; Emeviler pek çok müslümanı Peygamber'in tek akrabalarının kendileri olduğuna ikna ettiler. Özellikle geç bir kaynak olan Makrizî'nin Kitâbu'n-Nizâ'sında korunmuş olan bir takım rivayetler, Emeviler'in Beni Haşim'e ve Peygamber'in kendisine karşı üstünlük iddialarını bildirir, ki bu iddia pek çok Müslüman tarafından çokça eleştirilmiş ve Emeviler'in İslam'ı kabul edişlerini lekelemiştir. Bu açıdan, Makrizî'den alıntılanan rivayet şöyle der:

"(Emeviler ve taraftarları açısından bu düzenbazlık şu noktaya ulaşmıştır ki) bir gün, Haccac b. Yusuf ahşap bir minberin merdivenine çıktı ve orada bulunanların başları üzerinden şöyle duyurdu: "Sizin elçiniz mi sizin için daha değerlidir, yoksa halifeniz mi?" Abdülmelik b. Mervan'ın Allah'ın elçisinden daha üstün olduğunu kastediyordu. Cebele b. Zahr onu duyunca "Allah'a yemin olsun, bir daha onun arkasında asla namaz kılmayacağım! Dahası, eğer birinin Haccac'a karşı kavgaya hazırlandığını duyarsam, kesinlikle ben de hazırlanıp ona katılacağım!" diye bağırdı."⁹⁶

⁹⁴ Daha fazla bilgi için, bkz. el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, fos. 612-14, alıntı: Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate*, 44-45.

⁹⁵ Abbasiler tarafından yaklaşık 30 yıl (718-47) sürdürülen gizli propaganda, onların mevali ve Şiiler'in yanı sıra, Güneyli kabilelerin ve Mudar konfederasyonunun çok sayıda üyesinin desteğini almalarını sağladı. Şiiler'in onayı Haşimiyye ve Ebu Haşim'in Muhammed b. Ali'yi Abbasi grubunun lideri ve kendi halefi olarak atamasıyla birlikte geldi. Daha fazla detay için, bkz. Sabatino Moscati, "Il Testamento di Abu Hashim," *Rivista degli Studi Orientali*, no. 27: Fascicoli 1-4, (1952): 28-46; Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 81-96.

⁹⁶ el-Makrizî, *Kitâbü'n-Niza*, 68.

Abbasiler'e gelince, onların meşruiyet iddialarının iki aşaması vardı: İlk olarak, onlar Peygamber'in ailesinin torunlarıydılar (rıza min âl-i Muhammed/ Muhammed'in ailesinden seçilmiş olan), ve ikincisi, Ali ve Fatıma'nın çocuklarının torunu olan Şii Zeyd b. Ali'nin siyasi aktifliği ve uygulamaları, 740'ta Emeviler'e karşı bir ayaklanmaya yol açmıştı. Zeyd b. Ali, liderlik hakkı olduğunu sadece verasetten (nass) dolayı değil, bütün aile üyeleri arasında en cesur ve en aktif olanın kendisi olduğundan dolayı iddia etmişti.⁹⁷ Abbasiler her iki alandan da (ideoloji ve siyasi uygulamalar) çıkar sağladılar ve Emeviler'e karşı mücadelelerinde, tıpkı iktidarı almalarından ve İslam'ın ikinci hanedanlığını kurmalarından sonra olduğu gibi halk desteğini aldılar.

Sonuç

İslam öncesi Arap toplumu çok derin kabilevi ayrılıklarla ve çekişmelerle karakterize edilmiştir. İki kabilevi konfederasyon, ortaya koyduğu uygulamalarıyla iki karşıt kutbu temsil etmektedir. Kâhtân (Güneyliler) yerleşik hayata geçip kendilerini genellikle tarıma adarken, Mudar (Kuzeyliler) daha çok göçebedir. Her iki konfederasyon da su, arazi ve ticaret güzergahları üzerine münakaşa ettiler. İslam'a girmelerine rağmen, kan davaları devam etti ve Irak, Horasan, Kuzey Afrika ve Endülüs gibi, nereye gittilerse bu davalarını da beraberlerinde götürdüler.

Bu kabileler İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynadılar. Mudar yayılımını kuzeye ve doğuya yönlendirdi ve rakiplerinin ganimet, toprak ve idari pozisyonları elde etmesine engel oldu. Bundan sonra Kâhtân da Müslüman ordularını batıya yönlendirdi. Irak ve Horasan'da her iki konfederasyon da toprak, iktidar ve prestij tartışması yaşadılar. Kufe ve Basra'daki kan davaları, ordugah şehir Vâsıt'ın kabileleri kontrol etmek için sonradan kurulması gibi, Emevi tarihiyle ilgili meselelerdir. İktidarı elde tutmak, imparatorluğu sağlamlaştırmak ve daha çok toprak kazanmak için, Emeviler kabile çekişmelerinin kendi çıkarları için kullandılar.

Yukarıda analiz edilmiş istisnai durumlar haricinde, Emeviler genellikle uzun vadede Mudar konfederasyonunu desteklediler. Abbasil-

⁹⁷ Kennedy, *The Early `Abbasid Caliphate*, 40. Siyasi ve dini bağlamda daha detaylı bilgi için, ayrıca bkz. Marín-Guzmán, *Popular Dimensions of the `Abbasid Revolution*, muhtelif yerlerde, özellikle 60-68.

er, açık bir ideolojisi ve iktidar üzerinde meşrutiyet iddialarının bulunduğu gizli propagandalarında, Emeviler'in negatif ayrımcılık yaptığı Kâhtân kabilelerini kendilerine çektiler. Abbasiler Mudarîler'e karşı hoşgörölü olacak ve onları kendi yanlarına çekebilecek kadar maharetliydiiler. Emeviler'in kabilevi çekişmelerden kendi çıkarlarına yarar sağlama uygulaması, Abbasiler tarafından da ustaca kullanıldı. Nihayetinde de Emeviler'i iktidardan alıp, imparatorluğu yönetmek için yeni bir hanedanlığı getirdi. Kabileler bu hanedanlığın değişiminde temel rol oynamıştır. Abbasiler mevalinin desteğini aldıkları gibi, aynı zamanda Haşimiyye yoluyla Şiiler'in de yardımını almışlardı, ki her ikisi de Abbasiler'in amaçlarına ulaşmalarına olanak sağladı.